

Förbundsrepubliken Jugoslavien

KJELL MAGNUSSON

FÖRBUNDSREPUBLICEN JUGOSLAVIEN (Savezna Republika Jugoslavija, SRJ) bildades när Serbien och Montenegro efter Jugoslaviens sönderfall den 28 september 1992 ingick en federation. Landet betraktar sig som legitim efterföljare till den tidigare Socialistiska Federativa Republiken Jugoslavien. Federationen består av de två delstaterna Montenegro och Serbien. Inom Serbien finns dessutom två autonoma provinser, Kosovo-Metohija och Vojvodina. Sandzjakområdet i Montenegro och Serbien saknar däremot politisk status.

Den nya staten omfattar 102.173 kvadratkilometer och gränsar till Kroatien, Ungern, Bosnien och Hercegovina, Rumänien, Bulgarien, Makedonien och Albanien. Den norra delen av FR Jugoslavien domineras av ett bördigt slättland, men är i övrigt mestadels bergigt. Donau, som vid Belgrad möter floden Sava och utgör gräns mot Rumänien och Kroatien, spelar liksom Moravas dalgång en viktig roll som förbindelselänk mellan Balkan och Mellaneuropa. Klimatet är, med undantag av den montenegriska kusten, övervägande av inlandstyp, och kännetecknas av kalla vintrar och heta somrar.

Befolkning

Enligt den sista jugoslaviska folkräkningen (1991) hade FRJ 10,4 miljoner invånare, av vilka cirka 6,5 miljoner var serber och drygt en halv miljon montenegriner. De största minoriteterna utgörs av 1,7 miljoner albaner (i Kosovo, Montenegro, och sydvästra delen av centrala Serbien), 345.000 ungrare (Vojvodina) samt cirka 330 000 muslimer/bosnjaker (Sandzjakområdet och Kosovo).

I Serbien är 65,9 procent av de 9,7 miljoner invånarna serber, 17,1 procent albaner, 3,5 procent ungrare, 3,3 procent jugoslaver, 2,5 procent muslimer, samt övriga drygt 7 procent.

I Montenegro är 61,9 procent av de 615.267 invånarna montenegriner, 14,6 procent muslimer, 9,3 procent serber, 6,6 procent albaner, samt 4,2 procent jugoslaver.

Religion

En majoritet av befolkningen, cirka 70 procent, är ortodox, medan muslimernas antal uppgår till knappt 20 procent. Dessutom finns katoliker och uniater (4 procent), olika protestantiska riktningar (1 procent), samt ett fåtal judar.

Religiös och etnisk tillhörighet sammanfaller i mycket hög grad. Serber och montenegriner är ortodoxa, albaner och serbokroatisktalande muslimer tillhör islam, medan huvuddelen av ungrarna är katoliker. Bland protestanterna märks ungrare, slovakar, tjecker m.fl.

De allra flesta ortodoxa tillhör den serbiska ortodoxa kyrkan, även om det bland montenegrinerna finns vissa sympatier för den »autokefala« montenegrinska kyrka som konstituerades 1993. Sedan man i Bosnien våren 1993 bildade ett eget *rijaset* (islamisk organisation) har den jugoslaviska islamiska gemenskapen upphört, och det är fortfarande oklart om muslimerna i Serbien och Montenegro kommer att ha en gemensam organisation. Dessutom råder oenighet mellan muftiatet i Belgrad och muslimerna i Sandzjak och Kosovo.

Språk

Statens officiella språk är serbiska, vilket är modersmål för drygt 70 procent av invånarna. De flesta talar den ekaviska dialekten, men många (i Montenegro och västra Serbien) använder den ijekaviska dialekt som även talas i Bosnien och Kroatien. Det kyrilliska alfabetet är enligt författningen påbjudet i officiella sammanhang, men det latinska används ändå i hög grad inom massmedia, bokutgivning, och även av statliga institutioner. Det bör tilläggas att FR Jugoslavien genom kriget har fått ett tillskott av hundratusentals ijekavisktalande serber.

De språk som talas av minoritetsgrupper kan enligt konstitutionen användas i officiella sammanhang vid sidan av det serbiska språket. Det gäller i första hand albanska och ungerska, samt lokalt ytterligare ett antal minoritetsspråk i Vojvodina. Redan innan det socialistiska Jugoslavien föll sönder markerades serbokroatiskans (som språket benämndes då) ställning i tilläggen till den serbiska konstitutionen 1989. Det yttrar sig bl.a. i att serbiska numera alltid står »överst« på vägskyltar, i skolbetyg, identitetshandlingar och andra dokument.

Serbiens äldre historia

Serbernas förfäder invandrade till Balkan under sexhundratalet. Mot slutet av 800-talet övergick de till kristendomen, och de första statsbildningarna uppkom hundra år senare i Zeta (dagens Montenegro) och Raska (sydvästra Serbien). Under fursten Stevan Nemanja (1168–96) förenades dessa områden till en serbisk stat som nådde sin största utbredning under tsar Dusan (1331–55).

I det medeltida Serbien utvecklades en bysantinsk-slavisk högkultur präglad av den ortodoxa kristendomen. De talrika kloster och kyrkor som byggdes av de serbiska kungarna smyckades med värdefulla fresker och ikoner, och efter grekiska förebilder uppkom en inhemsk litteratur på sydslaviskt språk. Karaktäristiskt för Nemanjady-nastin var det nära förhållandet mellan stat och kyrka. Nemanja abdikerade till förmån för sin son Stevan »den förstkrönte« (1196–1227), tog som munk namnet Simeon och grundade på Athos klostret Hilandar. Hans yngste son Rastko (Sava) blev år 1219 den serbiska kyrkans förste ärkebiskop. Under namnet »Den Helige Sava« skulle han som serbernas skyddshelgon komma att spela en stor symbolisk roll ända in i våra dagar.

Det serbiska riket expanderade mot söder under 1200-talet och omfattade i början av 1300-talet stora delar av Balkan. Serbiens stormaktsställning bekräftades när Dusan 1346 utropades till serbernas, grekernas, bulgarernas och albanernas kejsare. Samma år upphöjdes den serbiska ortodoxa kyrkan till rang av patriarkat, d.v.s. blev en helt självständig, autokefal, kyrka med säte i Pec, Kosovo.

Efter kejsarens död splittrades riket och erövrades slutligen av turkarna. Det avgörande slaget stod 1389 vid Trastfältet, *Kosovo polje*, medan Belgrad intogs 1453. Det turkiska väldet varade fram till mitten av 1800-talen. Efter upproren 1804 och 1813 konstituerades år 1831 ett autonomt serbiskt furstendöme, som slutgiltigt frigjorde sig från turkarna i samband med Berlinkongressen 1878.

Den långvariga turkiska överhögheten kom i hög grad att prägla samhällsutvecklingen. Flertalet serber levde på landsbygden, medan stadsbefolkningen i stor utsträckning utgjordes av turkar, greker, judar och andra. Det osmanska milletsystemet som byggde på att befolkningen delades in i autonoma socioreligiösa grupper styrda av sina religiösa ledare, betydde att den serbiska ortodoxa kyrkan, i synnerhet sedan patriarkatet i Pec hade återupprättats 1587, i viss mening efterträdde den serbiska medeltida staten och kom att spela en betydelsefull roll som bevarare av idén om serbiskt oberoende. Avsaknaden av egna politiska institutioner i egentlig mening, liksom det osmanska rikets sociala struktur, innebar att det på serbiskt område, liksom på övriga

Balkan, utvecklades en särpräglad patriarkalisk folkkultur. De mest betydelsefulla sociala institutionerna var familjen och släkten, och man levde ofta i flergenerationers-hushåll, s.k. *zadruga*. Trots kyrkans politiska roll var den organisatoriskt och kulturellt försvagad och påverkade i mindre utsträckning människors attityder och beteende än religiösa institutioner i det katolska eller protestantiska Europa. Det uppstod därför, liksom i alla Balkanländer, en synkretistisk, folkreligiositet, där förkristna seder och föreställningar blandades med den officiella kristendomen.

En annan aspekt av den patriarkaliska kulturen var dess hjälteetos. Begrepp som ära och tapperhet skattades högt och i den muntliga litteraturen var nederlaget vid Kosovo och kampen mot turkarna ett framträdande tema. På ett egenartat sätt förenades kyrkans kult av fursten Lazar, som vid Trastfältet valde »himmelriket« med folkliga kulturelement till en myt om nationens lidande och kampen för »det ärorika korset och den gyllene friheten«. Dessa föreställningar om det serbiska martyrskapet blev en viktig beståndsdel i den moderna nationalism som utvecklades under 1800-talet.

Under det osmanska väldet förekom flera mer eller mindre allvarliga försök till frigörelse och i slutet av sextonhundratalet gjorde serberna under kyrkans ledning gemensam sak med de österrikiska arméer som trängde ned i Kosovo och Makedonien. När österrikarna tvingades dra sig tillbaka 1690 följdes de av mellan 30.000 och 40.000 serbiska familjer, som ledda av patriarken Arsenije III Carnojevic fick en fristad i södra Ungern, dagens Vojvodina. Metropoliterna residerade i Sremski Karlovci, medan Novi Sad blev centrum för 1800-talets kulturella och nationella renässans.

Nationsbildning

Den serbiska stat som bildades under 1800-talet såg som sin huvuduppgift att förena de serber som levde i Turkiet och Österrike-Ungern i en gemensam statsbildning. Det gällde framförallt serberna i Bosnien-Hercegovina och »Gammalserbien« (Kosovo), men man gjorde senare även anspråk på den slavisktalande ortodoxa befolkningen i Makedonien. Den österrikiska ockupationen av Bosnien 1878 omintetgjorde till en del dessa strävanden, men i och med Balkankrigen 1912–13 erövrades Kosovo och Makedonien.

Under 1800-talet började en modern serbisk identitet ta form. Jugoslaviska strömningar av den typ som under förra hälften av 1800-talet spelade en relativt stor roll i Kroatiens intellektuella liv, förekom i mindre utsträckning i Serbien. I den mån de fanns hade de snarast en panserbisk eller storserbisk inriktning. Detta får dels ses mot

FÖRBUNDSREPUBLIKEN JUGOSLAVIEN

bakgrund av uppkomsten av en självständig stat, dels som en följd av generella sociala förändringsprocesser på det sydslaviska området. Tillhörigheten till den ortodoxa kyrkan utgjorde den yttersta grunden för den serbiska identiteten, eftersom den religiösa traditionen var den mest påtagliga skillnaden mellan serber, kroater och bosniska muslimer.

I en situation där kyrkan inte längre spelade en politisk roll, och språket allmänt började anses som det främsta kännetecknet på nationell identitet, blev det naturligt att betrakta dem som talade serbokroatiska som tillhörande en och samma nation. Både bland serber och kroater uppstod därför en modern exklusiv nationalism, som sökte sin legitimitet i de medeltida statsbildningarna. Situationen var paradoxal. Samtidigt som religionen var den grundläggande etniska markören, använde man språket och oklara historiska argument för att hävda att alla som levde i Serbien, Kroatien eller Bosnien och talade serbokroatiska var serber, respektive kroater, oavsett tro. Exempel från serbiskt område är språkreformatorn Vuk Karadzics tanke att alla som talade den shtokaviska dialekten var serber, eller politikern Milutin Garasanins nationella program från 1840-talet (*Nacertanije*) som gick i samma riktning.

Jugoslavien

Under Balkankrigen och första världskriget växte både i Serbien och bland sydslaverna i Österrike-Ungern sympatierna för de jugoslaviska idéerna. Det primära för de serbiska politikerna var dock att förena »de serbiska länderna« snarare än att skapa en sydslavisk statsbildning i vilken även Kroatien och Slovenien skulle ingå. Att en jugoslavisk stat ändå bildades berodde i hög grad på stormakternas ingripande och slovenernas och kroaternas rädsla att bli offer för starkare grannar. Det avgörande för Serbiens del var att Jugoslavien var det enda realistiska alternativ som tillät merparten av serberna på Balkan att leva i en och samma statsbildning.

Eftersom serberna utgjorde den största folkgruppen och redan hade en egen statsapparat och framförallt en armé, kom de att dominera den gemensamma staten. Serbiens ekonomiska efterblivenhet, och det faktum att serberna inte utgjorde en majoritet av invånarna innebar dock att dominansen inte blev total. Man var tvungen att lita till stöd från vissa nyckelgrupper, och slovenier och bosniska muslimer kunde på olika sätt utnyttja motsättningarna mellan kroater och serber. Mer framsynta serbiska politiker försökte åstadkomma en överenskommelse med kroaterna, men när den kom 1939, var det redan för sent.

Andra världskriget blev för serberna en traumatisk upplevelse. Eftersom de utsattes för ustasjaregimens förföljelser kom de att spela en framträdande roll i Titos partisanarmé. Samtidigt är det viktigt att påpeka att det i första hand var serber i Kroatien och Bosnien som sökte sig till de kommunistiska partisanerna. I Serbien sympatiserade befolkningen i hög grad med de kungatrogna tjetnikerna (cetnici), ledda av generalen Draza Mihailovic, exilregeringens försvarsminister.

Kultur och politik

Den serbiska kulturen hörde till de mest vitala i efterkrigstidens Jugoslavien, vilket bl.a. var en följd av att brytningen mellan kulturmönster och traditioner på ett mycket fruktbart sätt påverkade kulturlivet. Samhället befann sig i en dramatisk förändringsprocess där urbanisering och industrialisering, omfattande migration från landsbygden och stora klasskillnader skapade spänningar och konflikter. Samtidigt konfronterades inflytandet från väst- och mellaneuropeisk kultur med det bysantinska arvet och en modern masskultur förankrad i den folkliga traditionen.

På femtiotalet skedde en uppgörelse med den socialistiska realismen och öppenheten mot väst innebar att den moderna europeiska litteraturen blev tillgänglig, och inte minst att banbrytande arbeten i filosofi, samhällsvetenskap och kulturteori översattes till serbokroatiska. Även den östeuropeiska dissidentlitteraturens viktigaste författare gavs ut, och i talrika fack- och kulturtidskrifter fördes en diskussion på hög nivå. Efter oroligheterna i Kosovo 1981 började en demokratiseringsprocess som gav de intellektuella en specifik och mycket viktig politisk roll. Det uppstod en ny litterär genre som behandlade tidigare tabubelagda ämnen och som var inriktad på en realistisk diskussion av jugoslaviska förhållanden. Böckerna väckte starkt gensvar hos läsarna och ledde till häftiga kontroverser i tidningar och tidskrifter.

Samtidigt började historiker och samhällsvetare att i sin forskning behandla känsliga ämnen, både i det förlutna och samtiden. Man ifrågasatte den officiella synen på andra världskriget och kommunisternas maktövertagande, eller Titos roll under trettioalets stalinistiska utrensningar. Den empiriska sociologin, som delvis tystats under sjuttio-talet, kunde åter ge en osminkad bild av motsättningarna i det jugoslaviska samhället.

I samband med de nya strömningarna i kulturlivet aktiverades de intellektuella även politiskt. Författarförbundet, liksom sociologernas och filosofernas sammanslutningar tog upp myndighetsmissbruk och förföljelser mot de egna medlemmarna, och vidgade snart sin kritik. Tillsammans med tidskrifts- och tidningsredaktioner, forsk-

FÖRBUNDSREPUBLIKEN JUGOSLAVIEN

ningsinstitut och universitet utgjorde organisationer som författarföreningen och sociologförbundet en viktig infrastruktur, en brygga mellan politisk passivitet och nya former av politiskt handlande.

I Serbien blev vetenskapsakademien ett betydelsefullt centrum för denna aktivitet och en framträdande roll spelades av författaren Dobrica Cosic, som 1985 bildade Kommittén för försvar av tanke- och yttrandefrihet.

Kommittén påtalade i skrivelser till myndigheterna allvarliga fall av maktmissbruk och brott mot de mänskliga rättigheterna, och förde samtidigt en långsiktig diskussion om det politiska systemet. Bl.a. offentliggjorde man tre dokument som behandlade Jugoslaviens utveckling till rättstat, införandet av politisk demokrati och en lösning av nationalitetsfrågan. Dessa följdes i juni 1988 av en uppmaning till allmänheten att förutsättningslöst omvärdera president Titos roll.

Det är intressant att konstatera att det vid denna tid förekom täta kontakter mellan intellektuella i Slovenien och Serbien. Går man igenom texter från slutet av åttiotalet ser man att serber och slovenier hade samma inställning till behovet av demokratiska förändringar. Skillnaden, som skulle bli allt tydligare, rörde synen på nationalitetsfrågan. Slovenerna strävade i grunden efter politiskt oberoende, medan serberna till en början slog vakt om Jugoslavien, för att senare i allt högre grad förespråka en serbisk nationalstat.

Den serbiska frågan

För kroater, slovenier, bosniska muslimer och andra jugoslaviska folkgrupper, blev serberna en symbol för den kommunistiska regimens förtryck, samtidigt som serberna själva betraktade sig som kommunismens offer. Vad som framförallt utgjorde en grogrund för serbiskt missnöje och 1980-talets nationalism var konstitutionen från 1974. Delrepublikernas utökade befogenheter uppfattades i Serbien som ett dubbelt hot. Om republikerna hade kontroll över alla viktiga ekonomiska och politiska beslut och dessutom huvudansvaret för kultur- och språkpolitik, innebar detta att de olika delarna av Jugoslavien fjärmades från varandra och att serberna utanför Serbien riskerade att assimileras. Ett exempel som ofta nämndes var att kroaterna med hänvisning till principen om nationellt självbestämmande i och med 1974 års konstitution kallade standardspråket i Kroatien för »kroatiska litteraturspråket« (inte kroato-serbiska eller serbokroatiska), och förutsatte att detta språk även var modersmål för de serber som levde i Kroatien.

Vad man från serbisk sida upplevde som särskilt stötande var emellertid republiken Serbiens konstitutionella ställning. Provinserna Kosovo och Vojvodina fungerade som självständiga stater, samtidigt som de formellt utgjorde delar av Serbien. De två autonoma områdena hade egen författning och egna politiska institutioner och var på federal nivå likställda med Serbien och andra republiker. De var dessutom representerade i det serbiska parlamentet och kunde lägga in veto mot lagförslag, medan Serbien hade små möjligheter att påverka den politiska utvecklingen i provinserna. Därmed, ansåg man, saknade Serbien till skillnad från övriga jugoslaviska republiker, kontroll över sitt eget territorium, och allt oftare ställdes frågan varför det inte fanns autonoma områden även i andra republiker. De argument som använts i Kosovos och Vojvodinas fall var enligt serbisk uppfattning i lika hög grad tillämpliga på det serbdominerade Krajina, det kulturellt särpräglade Dalmatien eller de albanska områdena i västra Makedonien.

Den antibyråkratiska revolutionen

Bland serber och montenegrinerna i Kosovo ökade frustrationen över politikernas oförmåga att lösa konflikten. Åren 1985–86 uppstod en politisk rörelse på gräsrotsnivå som tog sig uttryck i protestskrivelser, möten och demonstrationer, och slutligen i en serie »bondetåg« till Belgrad. Situationen var potentiellt mycket farlig för partiet, eftersom protesterna i hög grad riktades mot den serbiska makteliten och hade en stark populistisk och antikommunistisk dimension.

Det var dessa stämningar som 1987 ledde till avgörande och ödesdigra förändringar i den serbiska maktstrukturen. Vid ett besök i *Kosovo polje* i maj uttalade den serbiske partiordföranden Slobodan Milosevic inför en demonstrerande folkmassa som nyss utsatts för (den övervägande albanska) polisens batonger de berömda orden: »Ingen får slå folket« vilket över en natt gjorde honom till serbisk nationalhjälte.

Under sommaren startade en kampanj i Belgradpressen – som Milosevic delvis kontrollerade – mot den serbiska stats- och partiledningen, vilken anklagades för att inte på allvar vilja ta itu med Kosovoproblemet.

Vid det »åttonde sammanträdet« med den serbiska centralkommittén i slutet av september 1987 riktades skarp kritik mot Dragisa Pavlovic, ordförande i Belgrads partiorganisation, som under sommaren hade varnat för serbisk nationalism. Det egentliga målet för attackerna var Ivan Stambolic, Serbiens president och Milosevics politiske mentor, som senare tvingades avgå.

I och med »det åttonde sammanträdet« tog de serbiska politikerna kontrollen över den nationalistiska rörelsen i Kosovo och kanaliserade protesterna i en riktning som inte hotade deras egen maktställning. I juli 1988 anordnades en demonstration i Novi Sad mot stats- och partiledningen i Vojvodina för dess motstånd mot förändringar av Serbiens konstitution. Detta blev inledningen till en etnisk och politisk mobilisering utan motstycke i efterkrigstidens Jugoslavien. I en serie spektakulära och populistiskt färgade aktioner lät man befolkningens bitterhet och oro få utlopp i en kulturrevolution som kritikerna kallade »Serbiens maoisering«.

Det budskap som fördes fram vid massmöten och i presskampanjer rörde dels serbernas utsatta ställning, dels kraven på folkligt inflytande. Man betonade hur makten i jugoslavisk politik hade monopoliserats av en klass byråkrater som var ansvariga både för läget i Kosovo och den svåra ekonomiska situationen. Snart kom både anhängare och motståndare att kalla den nya rörelsen för den »antibyråkratiska revolutionen«. Dess idéer upprepades i talkörer, slagord och sånger, och utgjorde en egenartad blandning av element hämtade från socialistisk retorik och serbisk tradition. Bilder av Milosevic samsades med porträtt av nationalskalden Njegos, Patriarken och den Helige Sava. De estetiska uttrycksmedlen kom från populärkulturen och de »nykomponerade folksångerna« som hade ett starkt grepp om den del av befolkningen som nyligen brutit upp från landsbygden.

De intellektuellas reaktion var motsägelsefull. De flesta intog till en början en positivt avvaktande hållning. Andra gick mer eller mindre helhjärtat över till Milosevic och några, som den internationellt kände praxisfilosofen Mihailo Markovic, blev den antibyråkratiska revolutionens ideologer. Motståndarna tystnade eller gav uttryck för sin kritik i t.ex. *Borba* (Kampen) och *Ekonomiska Politika*.

Många frågade sig vad som hänt med den demokratiskt orienterade Belgradintelligentsian. Varför accepterade man Milosevic? En förklaring är naturligtvis synen på Kosovoproblemet och Serbiens ställning i den jugoslaviska federationen. I det fallet förde Milosevic egentligen en politik som, om man bortser från metoderna, länge hade förespråkats av intellektuella i Belgrad och Novi Sad. Till det kom hans framtoning. Hans retorik ansågs skilja sig från den traditionellt kommunistiska. Han visade större respekt för intellektuellt arbete och den serbiska kulturtraditionen, inklusive kyrkan, och hans tal om reformer kunde påminna om Gorbatsjov. Många ville helt enkelt tro att Milosevic egentligen var en förklädd liberal som tvingats anpassa sig till det kommunistiska systemets spelregler, för att vid lämpligt tillfälle visa sitt sanna jag och inleda

genomgripande reformer. (Ironiskt nog uppfattades den serbiske ledaren av flera medlemmar av den jugoslaviska partitoppen som inkarnationen av en sann kommunist.)

I synnerhet förbättrades relationerna till den serbiska vetenskapsakademien. 1986 hade en allvarlig konflikt uppstått mellan akademien och politikerna i Serbien sedan ett halvfärdigt »Memorandum« om Jugoslaviens och Serbiens kris på oklara vägar kommit till massmedias kännedom. I dokumentet riktade akademien skarp kritik mot det jugoslaviska samhällssystemet och krävde genomgripande reformer i demokratisk riktning. Samtidigt hävdade man att det under efterkrigstiden funnits en slovensk-kroatisk koalition som konsekvent motarbetat Serbiens intressen och skapat ett system som hotade serbernas kultur och identitet. Detta i sig kontroversiella påståenden, som bl.a. exemplifierades med »folkmordet i Kosovo« och serbernas bristande rättigheter i Kroatien, gick över gränsen för det tillåtna när man framhöll att Tito själv skulle ha stått i spetsen för den antiserbiska politiken. Den serbiska stats- och partiledningen försökte utan resultat tvinga akademien till avbön, och det hela slutade med att det högtidliga firandet av akademiens hundraårsjubileum inställdes. Sedan Milosevic kommit till makten tystnade kritiken, och från hösten 1988 var förbindelserna mycket goda. Akademiens ledning och flera framträdande ledamöter stödde aktivt den nya regimen och kom under de närmaste åren att spela en framträdande politisk roll.

Det är tveksamt om Memorandum kan beskrivas som en plattform för det krig som skulle komma. Dokumentet innehåller, trots det höga tonläget och det stundtals oförsonliga språket, inga konkreta förslag till lösning av nationalitetsfrågan och man varnar faktiskt för Jugoslaviens sönderfall. Den vanliga uppfattningen att Memorandum formulerade vissa mål, som därefter inspirerade politikerna till handling, överdriver de intellektuellas politiska betydelse (vilket är något annat än deras ansvar). Det är rimligare att se Memorandum som ett av uttrycken för en etnisk mobilisering som samtidigt ägde rum på olika nivåer i det serbiska samhället och som tog sig skilda uttryck, från »filosofiska traktater« till vulgära nationalistiska sånger. Däremot är det sant att flera av upphovsmannen i andra sammanhang under de kommande åren ofta förespråkade en aggressiv serbisk nationalism.

Det bör understrykas att händelserna under slutet av åttiotalet återspeglade en radikal förändring av det allmänna samhällsklimatet i Serbien. Belgrad var den mest multietniska staden i Jugoslavien, och frågan om nationell tillhörighet spelade under större delen av efterkrigstiden en mindre roll. Merparten av de intellektuella uppfatta-

de sig intuitivt som jugoslaver, och det var först i samband med Kosovokonflikten som den serbiska nationalismen växte sig stark.

Den antibyråkratiska revolutionen var i ett kortare perspektiv mycket framgångsrik. I början av oktober 1988 avgick stats- och partiledningen i Vojvodina, senare samma månad gick den jugoslaviska partiledningen med på förändringar av de autonoma områdenas politiska status, och gav klartecken till utrensningar i Kosovo. Slutligen föll regimen i Montenegro i januari 1989. Därmed tycktes Milosevic ha åstadkommit det han hade lovat och andra misslyckats med: att »ena Serbien«. Priset var emellertid högt. När man i Belgrad den 28 mars 1989 firade tilläggen till Serbiens författning, förlorade 24 människor livet i Kosovo under de värsta sammandrabbningarna hittills. I övriga republiker fruktade man att det egentliga syftet var att ta kontroll över Jugoslavien. Under alla förhållanden bidrog den serbiska regimens oförsonliga metoder till den etniska mobiliseringen i Slovenien och Kroatien, och påskyndade därmed Jugoslaviens sönderfall.

Kampen för demokrati

Det stod allt klarare att regimen förutom allmänt tal om modernisering och effektivitet inte hade mycket att komma med när det gällde en lösning av de grundläggande samhällsproblemen. Den serbiska ledningen misstrodde och motarbetade alla genomgripande ekonomiska och politiska reformer. I stället tillgrep man klassiska kommunistiska paroller om folkets mobilisering och startade en rad storstilade projektet som rann ut i sanden. När övriga Jugoslavien berördes av förändringarna i Östeuropa hävdade de serbiska politikerna att dessa var irrelevanta eftersom »förändringen« redan var genomförd i Serbien. In i det sista höll man fast vid teserna om »partilös demokrati« och »samhällsegendom«.

Det var dock i längden omöjligt att låtsas som om inget hänt. I juli 1990 ombildades plötsligt kommunistpartiet och Socialistiska alliansen till Serbiens socialistiska parti, trots protester i lokala partiorganisationer. Samtidigt lyckades man med benäget bistånd från kända intellektuella förhala parlamentsvalen och i stället, med hänvisning till nationella intressen, anordna en folkomröstning om Serbiens författning.

De första fria valen till parlamentet, liksom val av Serbiens president ägde rum i början av december 1990. Valkampanjen upplevdes av många medborgare som förvirrande och tragikomisk. Ett femtiotal partier och ett stort antal presidentkandidater skulle alla ha lika stort utrymme i TV, medan Slobodan Milosevic själv avstod från att

framträda. Däremot utövades i nyhetssändningarna starka påtryckningar mot allmänheten genom ledande SPS-politiker och ett hotfullt framträdande av Jugoslaviens försvarsminister.

Trots att det var fråga om majoritetsval i enmansvalkretsar, vilket kraftigt missgynnade små partier, förmådde den serbiska oppositionen inte skapa en gemensam plattform eller koalition. Resultatet blev att SPS med drygt 40 procent av rösterna tog nära åttio procent av platserna i parlamentet. Det största oppositionspartiet, SPO, den serbiska förnyelserörelsen, ledd av författaren Vuk Draskovic, fick 15,8 procent av rösterna men endast 7,6 procent av mandaten. Av övriga partier var det ungerska DZVM (Vojvodinaungrarnas demokratiska förbund) störst med 3,2 procent.

Oppositionen koncentrerade sig i stället på utomparlamentariska metoder, och den nionde mars 1991 anordnades i centrala Belgrad en demonstration mot regimen mediamonopol. En folkmassa bestående av tiotusentals demonstranter drabbade samman med polisen i våldsamma slagsmål. Ett stort antal människor skadades och två personer, en demonstrant och en polis, avled. Till sist ingrep stridsvagnar från den jugoslaviska armén. Sedan lugnet återställts gick polis- och säkerhetstrupper bårsärkagång i Belgrad. Människor som inte varit inblandade i demonstrationerna, vanliga förbipasserande eller restauranggäster, angreps och misshandlades svårt.

Polisbrutaliteten och arméns ingripande blev en chock för Belgradborna. På Terazije i stadens centrum, samlades tiotusentals studenter som under en vecka lamslog huvudstaden. Kända kulturpersonligheter anslöt sig, och även patriarken Pavle besökte demonstranterna, som krävde Milosevics avgång och genuin demokrati. Niondemarsrörelsen upplevdes som en revansch för valnederlaget, och många hoppades på förändringar. Regimen var allvarligt skakad och tvingades till taktiska reträtter, sedan man misslyckats med att få det jugoslaviska statspresidiet och armén att införa undantagstillstånd. Till sist räddades man av de ökande spänningarna i Kroatien och förhandlingarna mellan Tudzman och Milosevic.

Kriget

Det politiska dödläget på federal nivå och de resultatlösa förhandlingarna mellan republikernas ledare under våren 1991, ackompanjerades av väpnade incidenter mellan serber och kroater vilka för varje gång krävde allt fler dödsoffer. Statskontrollerade media genomsyrades av patriotisk propaganda, och de första flyktingarna från Slavonien började anlända. Serbien upplevde dock knappast någon nationell yra när kriget

FÖRBUNDSREPUBLICEN JUGOSLAVIEN

började. Den misslyckade aktionen i Slovenien under slutet av juni saknade stöd hos allmänheten och bilderna av hur jugoslaviska värnpliktiga förödmjukades av det slovenska territorialförsvaret väckte skam och vrede. Samtidigt som militären talade om förräderi begav sig mödrarna till Slovenien för att hämta hem sina söner.

Officiellt befann sig Serbien inte i krig, men när striderna i Kroatien under sommaren intensifierades och utvecklade sig till ett regelrätt krig mellan JNA (Jugoslaviska armén) och Kroatien berördes även Serbiens och Montenegros medborgare som i stort antal kallades in till krigstjänst.

Under hösten 1991 ökade motståndet mot kriget. Enligt opinionsundersökningar från slutet av oktober 1991 motsatte sig åtminstone halva befolkningen krigspolitiken. Tusentals serbiska reservister deserterade eller vägrade att bege sig till fronten, och ibland lämnade hela förband krigsskådeplatsen. Det mest anmärkningsvärda var protesternas spontana karaktär. Med undantag av SPO-ledaren Draskovic intog oppositionspartierna en ambivalent hållning till kriget och bidrog inte med det ledarskap som situationen krävde.

Trots de relativt utbredda antikrigsstämningarna hade motståndet svårt att göra sig gällande politiskt. Det berodde delvis på regimens kontroll över stora delar av media, liksom på taktiken att försöka skrämja befolkningen och stämpla dem som kritiserade kriget som förrädare. Svårigheterna att kanalisera protesterna hade emellertid också att göra med partistrukturen och den traditionella klyftan mellan intellektuella och »vanligt folk«. Som veckotidningen *Vreme* (Tiden) påpekade var oppositionens stora misstag att man inte litade på att motviljan mot kriget var så utbredd.

Till det mest tragiska i serbisk politik hör den roll som spelades av vissa mycket kända kulturpersonligheter i den äldre generationen. Det var därför betydelsefullt när 18 kända akademiledamöter den 19 november i ett upprop i Borba tog avstånd från kriget. Deras text slutade med följande ord: »Vi tror inte på meningen med detta krig. Vi tror inte på dem som för det. Vi tror inte på dem som medvetet eller omedvetet stöder det. Vi tror inte på segrar som endast leder till nya krig.«

Så småningom uppstod *Beogradski krug* (Belgradcirkeln) en lös sammanslutning av intellektuella som protesterade mot kriget genom regelbundna sammankomster och opinionsbildning. Ett annat forum – som delvis sammanföll med Belgradcirkeln – var tidskriften *Republika*. Dessutom bildades medborgarrättsorganisationer och dokumentationscentra, ofta finansierade av Sorosstiftelsen.

Politiska konflikter

Den 12 februari 1992 enades ledarna i Serbien och Montenegro om att hålla fast vid Jugoslaviens existens som federal stat. Den nya statsbildningen Förbundsrepubliken Jugoslavien skulle bestå av Serbien och Montenegro, samt övriga stater som eventuellt var beredda att förena sig med dem. Den demokratiska oppositionen i de båda republikerna riktade skarp kritik mot överenskommelsen och ansåg att varje diskussion om Serbiens och Montenegros samgående måste bygga på att dessa först återfått sin suveränitet. Många ifrågasatte även varför den nya staten skulle bära namnet Jugoslavien.

Enligt konstitutionen är det tredje Jugoslavien en förbundsstat. I praktiken har emellertid den federala regeringen spelat en närmast symbolisk roll, och Serbiens president har hela tiden framstått som landets verkliga ledare.

Den demokratiska oppositionen bojkottade valen till det federala parlamentet den 31 maj 1992, vilket innebar att SPS fick en klar majoritet. Oppositionen hade i mars gjort ett halvhjärtat försök att återskapa proteströrelsen från 1991, utan större framgång. I början av sommaren föreföll det emellertid som om utvecklingen tog en ny vändning. Oppositionspartierna lyckades slutligen samla sig till bildandet av DEPOS, Serbiens demokratiska rörelse, där SPO:s ledare Vuk Draskovic spelade en framträdande roll. Man arbetade också för att göra tronföljaren Aleksandar Karadjordjevic till en politisk faktor. Hans besök samlade stora skaror åhörare, men spelade främst en symbolisk roll. Samtidigt hårdnade kyrkans kritik av Milosevicregimen och sextiosju kända medlemmar av den serbiska vetenskapsakademien fördömde kriget och krävde presidentens avgång. Protesterna kulminerade i *Vidovdanski sabor* på S:t Vitus dag den 28 juni när över 150.000 människor samlades till demonstrationer som varade åtta dagar. Dessa stämningar tycktes ha viss framgång när författaren Dobrica Cosic utsågs till Förbundsrepublikens president den 15 juni och den serbisk-amerikanske affärsmannen Milan Panic blev jugoslavisk premiärminister en månad senare.

Från makthavarnas sida var det uppenbart ett försök att häva Serbiens isolering och rädda landets förlorade anseende. Panic betraktades till en början p.g.a. sin amerikanska brytning och allmänna framtoning som en löjeväckande figur av både allmänheten och politiska bedömare. Det visade sig emellertid att han hade egna idéer både vad gällde politiska och ekonomiska förändringar och det pågående kriget. Han tog initiativ till förhandlingar med Kosovoalbanerna, lovade att bestraffa krigsförbrytare och vid Londonkonferensen i augusti 1992 desavouerade han öppet Milosevic och

FÖRBUNDSREPUBLIKEN JUGOSLAVIEN

dennes medarbetare. Det föreföll som om den jugoslaviska ledningen i enlighet med konstitutionen övertagit det politiska initiativet

Detta blev signalen till en maktkamp som pågick under hösten 1992 och inte oväntat slutade med den serbiske presidentens seger. Milosevic hade planmässigt arbetat på att stärka sin makt. Dels genomförde han under våren 1992 omfattande utrensningar inom officerskåren, vilket slutligen gjorde JNA till en serbisk armé. Dels byggde han upp en tungt beväpnad och militärt organiserad polisstyrka som idag uppgår till minst 70.000 man. Syftet var att avskräcka från alla eventuella planer på statskupp.

I valen till parlamentet i december 1992 gick SPS starkt tillbaka och erhöll endast 29 procent av rösterna. I gengäld var dess allierade, det ultranationalistiska serbiska radikala partiet (SRS), mycket framgångsrikt och vann 22,6 procent av rösterna, medan oppositionsblocket DEPOS fick 17 procent. Därmed kontrollerade regimen 70 procent av mandaten i parlamentet.

I september försökte det federala parlamentet avsätta Milan Panic, vilket förhindrades av stödet från montenegrinska ledamöter. I det serbiska presidentvalet i december fick Panic 34 procent av rösterna och Milosevic 56 procent, och den 29 december 1992 tvingades den amerikanske affärsmannen bort från premiärministerposten. Dobrica Cosic, som erhöll 85 procent av rösterna i det federala presidentvalet lyckades hålla sig kvar till den 1 juni 1993, då han avsattes efter anklagelser om att tillsammans med armén ha konspirerat mot Milosevic. I samband med protester mot avlägsnandet av Cosic fängslades Vuk Draskovic och utsattes för svår misshandel av polisen. Han släpptes först efter internationella protester.

Medan den demokratiska oppositionen var demoraliserad av en rad motgångar uppstod allvarliga motsättningar mellan det regerande SPS och Vojislav Seselj, och när radikalerna i september krävde en förtroendeomröstning i parlamentet var konflikten ett faktum. Massmedia anklagade honom för krigsförbrytelser och kriminalitet, och Milosevic utlyste nyval. Inte heller i detta val lyckades oppositionen, som nu var djupt oenig i synen på kriget, utnyttja situationen. Valdeltagandet var det lägsta hittills, endast 60 procent, och SPS ökade sin andel av rösterna till 37 procent, medan DEPOS erhöll 17 procent och Seseljs radikaler 14 procent. Socialisterna, som nu kontrollerade endast 49 procent av parlamentsmandaten regerade vidare med hjälp av småpartier.

En grundläggande anledning till svårigheterna att åstadkomma politiska förändringar i Serbien var, som tidigare framhållits, oppositionens oenighet. Den bottnade från början snarast i personliga motsättningar, som även ledde till splittring inom

partierna. En annan och viktigare faktor var de politiska partiernas struktur. De flesta partierna var i hög grad Belgradbaserade och saknade, med undantag av SPO, organisatorisk förankring på lokal nivå. De leddes av kända intellektuella som hade svårt att nå utanför sin egen krets.

De olika varianterna av Demokratiska partiet, liksom koalitionen DEPOS stöddes främst av välutbildade befolkningsskikt i städerna, medan regeringspartiets väljare dominerades av lågutbildade, äldre, samt personer bosatta på landsbygden. Samma profil hade för övrigt de högerextremistiska radikalerna. SPO intog en mellanställning, med sympatisörer både inom medelklassen och bland de utbildade arbetarna.

Eftersom nationalitetsfrågan och kriget har dominerat serbisk politik är det svårt att entydigt placera partierna på en höger-vänsterskala. SPS har företrätt en konservativ socialistisk hållning vad gäller synen på det ekonomiska systemet, till skillnad från de flesta övriga partier som tagit ställning för marknadsekonomi och privatisering.

En skiljelinje har varit förhållandet till kulturarvet, där SPO klarast framträtt som värnare av den ortodoxa kulturtraditionen, samtidigt som dess ledare Vuk Draskovic förvandlats från serbisk nationalist till den som mest konsekvent tagit avstånd från kriget och alla storserbiska projekt. I det avseendet intar han samma ståndpunkt som vänstersocialister och socialdemokrater i Medborgaralliansen eller Serbiska bondepartiet. De liberalt orienterade partierna (Demokratiska partiet, Serbiska demokratiska partiet) har däremot under det pågående kriget företrätt en alltmer nationalistisk linje. De har stött Karadzic i konflikten med Milosevic och närmat sig Seseljs radikala parti. SPS har däremot tonat ned den nationalistiska propagandan och rört sig mot centrum.

I ett något längre perspektiv torde en avgörande orsak till oppositionens svårigheter vara att den nationella eufori som 1990 ledde till maktskiftet i övriga Jugoslavien redan hade spelat en politisk roll i Serbien under det kommunistiska systemet.

Kyrkans roll i samhället

Den kommunistiska religionspolitiken drabbade den Serbiska ortodoxa kyrkan särskilt hårt. Kyrkan var kraftigt försvagad av andra världskrigets förföljelser, både andligt och materiellt. Ett stort antal kyrkor och kloster hade förstörts, och flera hundra präster hade förlorat livet, ofta under mycket brutala former.

Den ortodoxa kyrkan var genom sin uppbyggnad och tradition speciellt sårbar mot regimens antireligiösa politik. Man saknade katolska kyrkans strängt hierarkiska

struktur och internationella förankring; de gifta församlingsprästerna blev lättare offer för regimen påtryckningar, och det fanns en tradition av beroende i förhållande till staten. Den ortodoxa folkreligiositeten var dessutom förankrad i ett traditionellt agrart samhälle som befann sig i upplösning. Det fanns ingen religiös intelligentia av katolsk typ, religionsundervisning förekom i mycket blygsam skala, och genom sin bundenhet vid det förflutna hade kyrkan rent allmänt svårare att anpassa sig till det moderna samhället. Det betydde att sekulariseringsprocessen och regimen åtgärder fick större genomslagskraft bland de ortodoxa. Serberna och i synnerhet montenegrinerna gick sällan i kyrkan och höll i mindre utsträckning fast vid kristna trosföreställningar.

Samtidigt brottades kyrkan med en rad inre problem. Det av myndigheterna organiserade prästförbundet var en källa till konflikter och undergrävde biskoparnas auktoritet. Ännu allvarligare från kyrkans synpunkt var bildandet av en autokefal makedonsk kyrka 1967.

Trots sekulariseringstendenser och politiska begränsningar förblev ortodoxa kyrkan en symbol för serbisk kultur och identitet och hade till skillnad från kommunistpartiet en moralisk auktoritet som fick en allt större politisk betydelse. Utvecklingen mot ett pluralistiskt samhälle, liksom Kosovokonflikten – som hade klara religiösa övertoner – gav den serbiska kyrkan större manöverutrymme. På ett annat sätt än tidigare försökte kyrkan göra sin stämma hörd även i urbana miljöer, och en yngre generation teologer, ofta utbildade i Grekland eller Västeuropa, väckte uppmärksamhet i kulturlivet. Kyrkans framtoning moderniserades, samtidigt som dess roll av traditionsbärare underströks.

Huruvida kyrkans samhällseliga roll och närvaro i media motsvaras av en genuin religiös renässans är dock osäkert. Utan tvivel har kyrkobesöken ökat, inte minst bland ungdomar och inom intelligentian, religionsundervisning har införts i skolorna, man firar åter officiellt den Helige Savas dag, men frågan är om religionen ökat sitt inflytande på ett djupare plan. Kanske har den ortodoxa kyrkan, liksom övriga samfund, endast återtagit den offentliga position kommunisterna avskaffade.

Den serbiska kyrkan har genomgående betonat sin egenskap av övernationell institution med ett specifikt historiskt och moraliskt uppdrag. I det sammanhanget intar Kosovo och myten om det serbiska martyrskapet en framskjuten plats. Inför högtidlighållandet av 600-årsminnet av slaget vid Trastfältet fördes relikerna av den helige martyren Lazar i procession genom de områden i Jugoslavien som beboddes av serber – från Kosovo till Kroatien. Denna pilgrimsfärd genom »de serbiska länderna«

utvecklades till en mäktig nationellt-religiös manifestation som vid anhalterna längs vägen samlade tiotusentals människor. Samma genomslagskraft fick de gudstjänster på bosnisk mark där ustasjaregimens offer grävdes fram och gavs en ortodox begravning.

I samband med de fria valen 1990 tog kyrkan bestämt avstånd från all partipolitisk verksamhet, men lät samtidigt i mycket klara ordalag förstå att man väntade sig genomgripande demokratiska reformer. Därefter har kyrkan vid flera tillfällen markerat sin misstro mot socialistpartiet.

Den 28 maj 1992 offentliggjorde den serbiska kyrkan ett Memorandum där man tog avstånd från regimen och kritiserade dess politik på ett sätt som tidigare aldrig förekommit. Kyrkans hållning kom även till uttryck under pingstens gudstjänster och procession genom Belgrads gator, liksom i de stora demonstrationerna under juni.

Kyrkans inställning till kriget har varit motsägelsefull. Å ena sidan har patriarken Pavle vid upprepade tillfällen framhållit att det är »bättre att förlora sin själ än att förlora sin heder«. Man får inte föra anfallskrig, inte döda värnlösa kvinnor och barn, inte utsätta vare sig soldater eller civilbefolkning för omänsklig och förnedrande behandling. Vid möten med den kroatiska kardinalen Kuharic har han manat till fred och fördömt våldet, i synnerhet mot kvinnor.

Samtidigt anser kyrkan att serberna har rätt att leva i en gemensam stat, och man har kritiserat regimen för dess hållning mot serberna utanför Serbien. I konflikten mellan Milosevic och Bosnienserberna har man i ökande utsträckning tagit ställning för de senare. En förbisedd aspekt i det sammanhanget är att kyrkan betraktar Milosevics politik som djupt omoralisk: den serbiske presidenten vill ge bosnienserberna skulden för ett krig han själv har anstiftat.

Massmedia

I samband med de politiska förändringarna 1987 stärkte regimen sitt grepp över pressen, och i synnerhet den tidigare välrenommerade *Politika* blev ett språkrör för den »antibyråkratiska revolutionen« och bidrog aktivt till att sprida nationalistiska idéer. Under senare år har dock både *Politika* och veckotidningen *NIN* försökt distansera sig från makthavarna, och i samband med Krajnadebaclet blev den serbiske presidenten föremål för mycket hårda angrepp.

Det har hela tiden funnits obundna tidningar, och pressfriheten har paradoxalt nog varit större i Belgrad än i Zagreb. Dagstidningen *Nasa Borba*, (tidigare *Borba*), veckotidningarna *Vreme* och *Ekonomska politika*, samt tidskriften *Republika* har betydtt

mycket för en opartisk nyhetsrapportering och fri diskussion. Deras spridningsområde är emellertid i huvudsak begränsat till Belgradregionen.

Trots sin dominans över media ingrep regimen hösten 1994 mot den oberoende tidningen *Borba*. Man hävdade att bolagsbildningen inte gått rätt till och lyckades efter domstolsingripande överta aktiemajoriteten. Utgivningen av *Borba* har sedan fortsatt under en politiskt pålitlig redaktionsledning, trots sjunkande upplagor, medan den ursprungliga tidningen utkommer under namnet *Nasa Borba* (Vår Kamp) och numera trycks i Novi Sad.

Med tanke på utbildningsnivån i Serbien och Montenegro har etermedia haft större politisk betydelse än pressen. Myndigheterna har noga styrt nyhetsförmedlingen och kontrollen över televisionen har varit ett ständigt tvisteämne mellan maktavarna och oppositionen. Det var via TV som den serbiska nationalismen spreds, och långt innan kriget fanns det – liksom i Kroatien – noggranna anvisningar om språkanvändning och bildmaterial i rapporteringen om konflikten. Televisionen har vidare mycket tydligt återspeglat svängningarna i den serbiska statsledningens politik.

Vid sidan av den regimkontrollerade radion och televisionen, har det funnits en oberoende TV-kanal, Studio B, och en självständig radio, B-92, samt ett flertal privata radiostationer i provinsen. Dessa har utan tvekan bidragit till att regeringspartiet aldrig lyckats få stöd av en majoritet av Belgrads invånare, och i vissa situationer har de utgjort den enda informationskällan. De lever dock under ständigt tryck och sändningarna har vid flera tillfällen avbrutits under politiskt känsliga lägen. I februari 1996 övertog regimen kontrollen av Studio B.

Det bör påpekas att kriget och FN:s sanktioner allvarligt har undergrävt massmedias ekonomi. Flertalet serber har knappast råd att köpa dags- eller veckotidningar och upplagorna har sjunkit kraftigt. Regimen har dessutom använt tillgången till – och priset för – tidningspapper som politiskt påtryckningsmedel.

Ekonomiska förhållanden

Jugoslaviens upplösning och det pågående kriget har för Serbiens och Montenegros del inneburit ekonomisk ruin, och det är en öppen fråga om man inom överskådlig tid kan återskapa de förhållanden som rådde under 1980-talet.

Under åren 1992–1993 drabbades ex-Jugoslavien av hyperinflation. För att klara kostnaderna för kriget och försörjningen av serberna i Krajina och Republika Srpska tryckte Nationalbanken helt enkelt nya pengar. Man räknar med att 20 procent av BNP

gick till dessa ändamål. Vid årsskiftet 1993/94 låg den månatliga inflationen på 300.000.000 procent och i mitten av januari 1994 var man uppe i 350.000.000 procent. I oktober 1993 genomfördes en valutareform som innebar att en miljard dinarer blev 1.000, vilket inte hade någon effekt på prisstegringarna. Årsinflationen för 1993 uppgick till otroliga 116.545.906.563.330 procent! Den 24 januari 1994 infördes en ny »superdinar« baserad på guld- och valutareserver, kopplad till den tyska marken enligt formeln 1:1. Fram till slutet av 1994 var man relativt framgångsrik, men många bedömare fruktade en ny inflationsvåg, och hösten 1995 devalverades dinaren (1 DM: 3,5 dinarer).

De senaste åren har inneburit svåra prövningar för befolkningen. Mellan 1990 och 1993 halverades BNP, vilket innebar att Serbien definitivt blev ett u-land. Enligt officiell statistik uppgick per capita inkomsten 1993 till mindre än 1.000 US-dollar och antas idag röra sig kring 600 dollar. För fem år sedan låg den på 3.600 dollar. Reallönerna motsvarar endast 18 procent av 1990 års löner. Botten nåddes 1993 när en genomsnittlig månadslön motsvarade cirka 15 DM. Efter stabiliseringen av valutan har lönerna åter stigit, och medellönen ligger idag kring 300 dinarer.

Penningsystemets kollaps innebar att den tyska marken under en tid var det enda giltiga betalningsmedlet. I den situationen satte många sitt hopp till privatbanker som utlovade mycket höga räntor på insättningar i hårdvaluta. Bankerna fungerade egentligen enligt kedjebrevsprincipen, och det hela slutade mycket riktigt med konkurs och personliga tragedier.

Innan kriget bröt ut hade Serbien en arbetslöshet på cirka 20 procent. Idag har den stigit till över 50 procent. 1994 var 1,4 miljoner sysselsatta, samtidigt som de permitterade uppgick till cirka 900.000 och antalet arbetslösa till en miljon.

Det borde vara omöjligt för befolkningen att överleva under sådana förhållanden, men även om en stor del av invånarna befinner sig under fattigdomsgränsen klarar man sig ändå nödortfikt. Många får mat via släktingar på landet, andra har fortfarande reserver av utländsk valuta. Till detta kommer en omfattande grå ekonomi som svarar för cirka hälften av BNP.

I propagandan läggs skulden på FN:s sanktioner, men jugoslaviska ekonomer är relativt överens om att även om sanktionerna innebar ett dråpslag, fanns de grundläggande problemen redan tidigare. Upplösningen av Jugoslavien innebar att man förlorade viktiga marknader och råvaruleverantörer, framförallt har kriget kostat enorma summor.

Kriget har medfört en gigantisk omfördelning av tillgångar. En stor del av den

tidigare medelklassen har mer eller mindre utraderats och tillhör nu den majoritet på 90 procent av befolkningen som lever under svåra förhållanden. Samtidigt har det uppstått en ny klass av krigsprofitörer som tjänat förmögenheter på allt från cigarett-smuggling till vapenhandel. Detta skikt som även omfattar rent kriminella element är nära lierat med den politiska eliten och har egentligen inget personligt intresse av att kriget avbryts eller sanktionerna upphör.

Den politiska ledningen i Serbien har dock tvingats inse att det inte längre finns något val. Man har hamnat i en situation där fred till varje pris är en nödvändighet om Serbien och Montenegro skall ha några som helst möjligheter att utvecklas till normala samhällen. Enligt beräkningar av jugoslaviska ekonomer kommer det att dröja till 2012, innan man är tillbaka till 1990 års levnadsstandard, som redan den innebar en kraftig försämring jämfört med 1980. En förutsättning är emellertid att man genomför de förändringar av ägandestrukturen och det ekonomiska systemet den serbiska ledningen motsatte sig under slutet av åttiotalet. Alternativet är en social och ekonomisk katastrof. Man kan bara spekulera i vilka problem som blir följden av att kanske en miljon flyktingar och ett okänt antal krigsinvalidier måste tas om hand i FR Jugoslavien.

Mot fred?

Förstörelsen av Vukovar och bombardemanget av Dubrovnik förändrade omvärldens syn på den postjugoslaviska konflikten. Efter de etniska rensningarna i Bosnien och belägringen av Sarajevo införde FN sanktioner mot Serbien och Montenegro den 30 maj 1992. I april 1993 skärpte FN:s säkerhetsråd sanktionerna för att få Serbien och Bosnienserberna att anta Vance-Owen planen. Presidenterna Milosevic och Cosic, liksom den grekiske premimärministern Mitsotakis vädjade förgäves till parlamentet i Pale att acceptera uppgörelsen.

Efter massakern på marknadsplatsen i Sarajevo i februari 1994 ökade det internationella trycket, och Milosevic valde att ge efter. Serbien accepterade kontaktgruppens plan för en de facto delning av Bosnien och försökte förmå Bosnienserberna att göra detsamma. När dessa vägrade hotade han i ett öppet brev den 2 augusti 1994 att bryta förbindelserna med Republika Srpska. Konflikten ledde till att Serbien stängde gränsen mot Bosnien och den 14 september gick med på att placera ut internationella övervakare. Den 23 september beslöt säkerhetsrådet att häva sanktionerna vad gällde kommunikationer och kulturellt utbyte, och i oktober öppnades Belgrads flygplats för internationell trafik.

Under 1995 har situationen förändrats dramatiskt. Konflikten mellan Milosevic och serberna i Bosnien fortsatte, samtidigt som det militära läget försämrades avsevärt. Vid ett internt möte våren 1995 framhöll general Mladic att bosnienserberna riskerade att förlora kriget om man inte nådde ett snabbt avgörande. Det var helt enkelt omöjligt att försvara de utdragna frontlinjerna och försöka kompensera bristen på manskap när motståndarna förutom tillgången till fler soldater ständigt förbättrade sin organisation och beväpning. Den fortsatta utvecklingen gav honom rätt. »Erövringarna« av de isolerade enklaverna Srebrenica och Zepa gav endast en massmedial illusion av serbisk överlägsenhet.

Redan i maj hade kroaterna utan svårigheter intagit Västra Slavonien och stadigt förstärkt sina positioner. Efter gisslankrisen i Bosnien och den muslimsk-kroatiska överenskommelsen i Split förändrades den strategiskt-militära situationen. Kroatiens armé intog viktiga områden i västra Bosnien och skar av Krajinas förbindelser med Bosnienserberna. Den 4 augusti startade fyradagarskriget i Krajina som ledde till ett förödande nederlag och krigets största enskilda flyktingrörelser när 200.000 serber lämnade områden de bebott i flera hundra år.

En månad senare börjar NATO:s bombningar, samtidigt som den bosniska regeringsarmén och kroatiska styrkor på några veckor lyckas erövra mer än en tredjedel av Republika Srpskas territorium.

Under normala förhållanden borde dessa händelser ha lett till Belgradregimens fall. Det är svårt att tänka sig ett värre nederlag för en serbisk statsledning. Vad andra världskrigets ustasjaregim misslyckades med – att utplåna den serbiska folkgruppen i Kroatien – är snart ett fullbordat faktum. Den jugoslaviska pressen konstaterar bittert att löftet om att alla serber kommer att leva i en stat är nära att uppfyllas – inom ramen för »Belgrads Pasaluk«, d.v.s. ett Serbien som kanske inte ens kommer att omfatta Kosovo eller Vojvodina. Krigsäventyret är slut – till ett orimligt pris. Serbien är isolerat från världssamfundet, ekonomin har ödelagts och samhället befinner sig i upplösning. Vad värre är, serberna har förlorat det moraliska övertag man hade efter andra världskrigets förföljelser och folkmord. Idag har serber gjort sig skyldiga till krigsförbrytelser och brott mot mänskligheten som riskerar att för lång tid bestämma bilden av det serbiska folket. I det perspektivet är det svårt att se att omvärlden skall ägna något intresse åt det som en gång var legitima serbiska intressen.

Av allt att döma planerar den serbiska presidenten att ombilda regeringen. Det talas om en nationell samling bestående av SPS, SPO, Medborgaralliansen och Ny Demo-

krati, vilket skulle isolera den övriga demokratiska oppositionen och extremhögern. Nyligen genomförda ommöbleringar inom massmedia tyder på en sådan utveckling. Syftet skulle vara att inför omvärlden visa att Serbien utvecklas i demokratisk riktning, vilket är en förutsättning för ekonomiskt stöd. Å andra sidan uttrycker bedömare i Serbien farhågor över den roll som spelas av JUL, »Den förenade jugoslaviska vänstern«, vars ledande namn är sociologiprofessorn Mira Markovic, Milosevics hustru. JUL har redan lagt beslag på viktiga utnämningar utan att vara representerat i parlamentet och många oroas av tendenser till en inofficiell »nykommunistisk« kärna inom SPS och de politiska institutionerna.

Vojvodina

Vojvodina (ung. *Vajdasag*; hertigdöme), omfattar ett område på 21.500 km² i nordöstra Serbien. Provinsen är en utlöpare av den pannoniska slätten och begränsas i väst och sydost av Donau, i söder av floden Sava. Som politiskt begrepp existerar Vojvodina sedan 1945 då det blev ett autonomt område i republiken Serbien. Huvudstad är Novi Sad (Neusatz).

Provinsen Vojvodina hade det forna Jugoslaviens mest heterogena befolkning. I folkräkningen 1991 uppgick serberna till 57,2 procent och ungrarna till 16,9 procent av de drygt 2 miljoner invånarna. Bland övriga folkgrupper märks kroater (3,7 %), slovakar (3,2 %), montenegriner (2,2 %) och rumäner (1,9 %). Andra etniska grupper uppgick till mindre än en procent vardera, utom jugoslaverna som utgjorde 14,8 procent av Vojvodinas befolkning.

Vojvodina är ett bördigt jordbruksland och svarade för hälften av jordbruksproduktionen i det socialistiska Jugoslavien, vilket motsvarar nära trettio procent av BNP i FR Jugoslavien. Samtidigt har provinsen en utvecklad industri och välutbildad befolkning, och Vojvodina hörde tillsammans med Slovenien och Kroatien till Jugoslaviens högst utvecklade områden.

Mellan 1071 och 1541 tillhörde området Ungern och utgjorde sedan fram till freden i Karlowitz 1699 en del av det osmanska imperiet. Den stora folkblandningen är en följd av invandringsvågor, i synnerhet under 1700-talet då serber, ungrare, tyskar och rumäner bosatte sig i området. Serbernas andel av befolkningen ökade kraftigt efter massutvandringen från Kosovo och sydvästra Serbien 1690. Därmed blev Vojvodina serbernas religiösa och kulturella centrum. Sedan 1711 hade den serbiska ortodoxa kyrkans överhuvud, metropoliten, sitt säte i Sremski Karlovci, och från slutet av 1700-

talet fanns en serbisk medelklass av köpmän, officerare och präster som kom att spela en viktig roll under 1800-talets nationella renässans. 1792 grundades det första serbiska gymnasiet i Sremski Karlovci och 1864 fick kulturorganisationen Matica Srpska sitt säte i Novi Sad.

Serberna i Vojvodina strävade efter autonomi under Habsburg, men stödde även de serbiska upproren i början på 1800-talet. Många verkade som politiker, ämbetsmän eller lärare i det oberoende Serbien och bidrog till europeiseringen av den tidigare turkiska provinsen.

Vojvodinaserberna var i hög grad påverkade av mellaneuropeiska kulturmönster. De kallades *precani* (de från andra sidan floden) i motsats till *srbijanci* (serberna från centrala Serbien), och än idag finns skillnader i livsstil och mentalitet som också kan ta sig politiska uttryck. Detta blev tydligt efter 1974 och inte minst under den »antibyråkratiska revolutionen« i Serbien 1988–99.

Under andra världskriget delades Vojvodina mellan den Oberoende Staten Kroatien, Ungern och det tyskkontrollerade Serbien. Efter kriget drevs cirka en halv miljon tyskar bort, samtidigt som det ägde rum en invandring av montenegriner, makedonier och andra.

Den jugoslaviska minoritetspolitiken var särskilt tydlig just i Vojvodina. Förutom serbokroatiska och ungerska hade rumänska, slovakiska och rusinska lokalt ställning som officiella språk. Även små folkgrupper hade tillgång till grundskolor och gymnasier på modersmålet, liksom tidningar, radio- och TV-program, föreningar och andra kulturbevarande institutioner. Det förekom även viss akademisk utbildning på ungerska. Samtidigt innebar provinsens etniska struktur att det pågick en naturlig och kontinuerlig assimileringprocess där minoritetsmedlemmarna gradvis integrerades i den serbokroatisktalande majoriteten. Andelen blandäktenskap var högst i Jugoslavien (28 %), liksom andelen »jugoslaver« (14,8 %).

I och med 1974 års konstitution blev Vojvodina, liksom Kosovo, i praktiken en jugoslavisk delrepublik. Provinsen utgjorde formellt en del av Serbien, men hade samtidigt alla de institutioner som tillkommer en stat, inklusive egen vetenskapsakademi, och var representerad i det federala parlamentet och det jugoslaviska statspresidiet med samma rättigheter som delrepublikerna. Man hade något färre medlemmar i de federala organen, och konstitutionen saknade den paragraf om rätt till utträde ur federationen som var inskriven i republikernas författningar, men det reella oberoendet manifesterades genom ett eget kommunistparti.

FÖRBUNDSREPUBLIKEN JUGOSLAVIEN

Vojvodinas ställning väckte på sätt och vis större irritation bland serberna än Kosovos. Även om provinsen hade en serbisk majoritet kom den genom det politiska systemet att fjärras från Serbien både samhälleligt och kulturellt. När den »serbiska frågan« på nytt aktualiserades under 1980-talet fick därför kampen mot *autonomasi* (de som förespråkade långtgående autonomi) stort utrymme och ett av de viktigaste målen för den politiska kampanj som började 1987 var integrerandet av Vojvodina i Serbien.

Den första stora demonstrationen under den »antibyråkratiska revolutionen« hölls i Novi Sad i juli 1988, när tillresta Kosovoserber och deras sympatisörer lade fram »sanningen om Kosovo«, och den 5 oktober 1988 lyckades man avsätta Vojvodinas stats- och partiledning.

Genom konstitutionella förändringar 1989 och den nya serbiska författningen 1990 begränsades Vojvodinas autonomi avsevärt. Provinsen fick ge upp sitt politiska och ekonomiska oberoende, liksom kontrollen över rättsväsende, polis och lokalförsvaret, och integrerades även kulturellt i Serbien. Visserligen fick man i princip behålla den kulturella autonomi, men tillhörigheten till Serbien markerades, t.ex. genom att vetenskapsakademien i Novi Sad åter blev en avdelning inom den Serbiska vetenskapsakademien eller att undervisningen i skolorna styrdes av en för hela Serbien gemensam läroplan.

Även om författningen och annan lagstiftning fortfarande innehöll långtgående minoritetsrättigheter – jämfört med t.ex. Kroatiens minoritetspolitik 1990 – innebar Vojvodinas nya status stora förändringar. Minoritetsspråken fick svårare att göra sig gällande i massmedia och utbildningsväsen, och minoriteternas representation i olika statsorgan minskade. I takt med att den politiska situationen skärptes utsattes olika grupper även för trakasserier och förföljelse, i synnerhet efter krigsutbrottet 1991. Den allmänna laglöshet som blev en av krigets allvarligaste följder ledde till fall av »etnisk rensning«, där ungrare, kroater eller rusiner fördrevs från sina byar, samtidigt som serbiska flyktingar övertog deras hem. Minoritetsmedlemmar, särskilt ungrarna, blev också inkallade till militärtjänst i större omfattning än befolkningen i övrigt, vilket ledde till att ett stort antal ungrare (50.000) lämnade Vojvodina.

Förutom partier som SPS eller SPO finns i Vojvodina flera lokala politiska organisationer: Rusinernas och ukrainarnas förbund (Savez Rusina i Ukrajina), Vojvodina-ungrarnas demokratiska gemenskap (Demokratska Zajednica Vojvodanskih Madara, DZVM), Kroaternas i Vojvodina demokratiska förbund (Demokratski Savez Hrvata u Vojvodini), samt Folkpartiet (Narodna stranka) och Vojvodinas demokratiska forum

(Demokratski Forum za Vojvodinu). I de senaste valen (1993) fick DZVM drygt hundratusen röster och kan därmed påverka politiken i vissa kommuner. Det främsta målet är inrättande av lokal autonomi i gränstrakterna mot Ungern.

Kosovo/Kosova

Kosovo och Metohija (alb. *Kosova*) är en autonom provins i republiken Serbien. Namnet Kosovo är av slaviskt ursprung och egentligen en adjektivform av ordet *kos* (trast, *Kosovo polje* – Trastfältet). Beteckningen Metohija går tillbaka på ett grekiskt ord för kyrklig förläning.

I Kosovo utbreder sig två högslätter, Kosovo i väster (600 m), och Metohija i öster (500 m). Slätterna avgränsas av bergsområden mot centrala Serbien, Albanien, Makedonien och Montenegro. Området präglas av kontinentalklimat med mediterrana inslag. Provinsens huvudstad är Pristina (108.083 inv.).

Kosovoalbanerna tillhör den gegiska dialektgruppen. Förutom cirka 50.000 katoliker, är de till övervägande del sunnimuslimer. Dessutom finns omkring 50.000 medlemmar av olika dervischordnar, särskilt *bektashi*. Islams ställning är enligt alla undersökningar mycket stark.

Albanerna bojkottade 1991 års folkräkning, men man uppskattar att de utgjorde 85 procent av Kosovos invånare, medan serber och montenegriner svarade för drygt 10 procent. Idag antas albanerna utgöra 90 och serberna 8 procent av befolkningen. Bland övriga folkgrupper märks serbokroatisktalande muslimer samt turkar. Av Kosovos 22 kommuner dominerades endast en (Leposavic) av serber. Den kraftiga albanska dominansen är en följd av mycket höga födelsetal samt att cirka 200.000 serber lämnat området sedan andra världskriget. Den albanska befolkningen har under efterkrigstiden mer än tredubblats och det mycket tätbefolkade Kosovo har den högsta tillväxten i Europa, cirka 2,5 procent per år.

Kosovo var den fattigaste regionen i den jugoslaviska federationen och är enligt de flesta indikatorer ett u-land. Andelen stadsbefolkning var den lägsta i det forna Jugoslavien och mer än hälften av invånarna är under 19 år. Kvinnorna föder i genomsnitt fler än fem barn, och både familjestorleken och andelen barnrika familjer har ökat under efterkrigstiden, vilket är specifikt för Kosovo jämfört med Bosnien eller Makedonien. Andelen förvärvsarbete för kvinnor var den lägsta i Jugoslavien och utgjorde 1990 24,2 procent. Kosovo hade under den socialistiska tiden färre anställda i den samhällsägda sektorn utanför jordbruket än i övriga Jugoslavien, samtidigt som

arbetslösheten var den högsta. Den genomsnittliga inkomsten motsvarade 40 procent av den slovenska medellönen, medan BNP per capita var åtta gånger lägre än i Slovenien. Trots allmän skolgång är analfabetismen fortfarande relativt hög.

Samtidigt har det under efterkrigstiden pågått en genomgripande moderniseringsprocess som bl.a. inneburit en snabb inflyttning till städerna, uppkomsten av en industriarbetarklass och en ständig ökning av antalet högutbildade. De sociala skillnaderna är stora, och Kosovo var den del av Jugoslavien där mötet mellan en patriarkalisk kultur och ett modernt samhälle var som mest dramatisk.

Det grundläggande problemet i Kosovo är att två folkgrupper gör anspråk på samma territorium. För serberna är *Kosovo* tveklöst serbiskt. Här uppstod den medeltida staten, här grundades det serbiska patriarkatet, och fortfarande påminner kyrkor och kloster om en svunnen storhetstid. Nederlaget vid Trastfältet 1389 är av central betydelse för serbernas historieuppfattning och symbolen Kosovo utgör en viktig aspekt av den serbiska identiteten.

För albanerna är *Kosova* lika självklart albanskt, och inte enbart för att de idag utgör en majoritet av befolkningen. Eftersom albanerna leder sitt ursprung till antikens illyrier betraktar de sig som Kosovos urbefolkning, och området har dessutom spelat en mycket viktig roll i deras moderna historia. 1878 bildades i staden Prizren den s.k. Prizrenligan, ett försök att ena albanerna inför hotet från de nya Balkanstaterna och det första uttrycket för ett modernt nationalmedvetande.

Tiden mellan 1878 och första världskriget kännetecknades av ökande spänningar mellan albaner och serber. Albanerna genomförde flera upprorsförsök mot turkarna och i en situation av ständiga gerillastrider och allmän laglöshet drabbades den kristna befolkningen av förföljelser som enligt serbiska källor tvingade 150.000 människor på flykt. Våldet kulminerade under Balkankrigen 1912–13, när de serbiska arméerna i triumf erövrade Kosovo och utsatte albanerna för brutala hämndaktioner. Denna spiral av våld förgiftade relationerna mellan de båda folkgrupperna och har påverkat utvecklingen under hela 1900-talet.

Under mellankrigstiden var Kosovo i praktiken en serbisk koloni under militär förvaltning och på tjugotalet förekom gerillastrider mellan den jugoslaviska armén och den albanska Kacakrörelsen. Albanerna saknade grundläggande politiska och kulturella rättigheter. Det fanns inga albanska skolor, och språket kunde inte användas i officiella sammanhang. För att ändra befolkningssammansättningen planerade de jugoslaviska myndigheterna en omfattande emigration av albaner till Turkiet. Detta

skedde dock aldrig eftersom Jugoslavien inte kunde uppfylla de ekonomiska villkor Turkiet ställde. Kosovo och Makedonien koloniserades emellertid av cirka 50.000 serber och montenegriner, vilket ledde till spänningar och tvister rörande kontrollen av jordbruksmark. Kolonisterna drevs bort under andra världskriget när Kosovo utgjorde en del av ett italienskdominerat Albanien.

Eftersom en albansk dröm därmed gått i uppfyllelse – de albanska områdena på Balkan hade slutligen förenats i en gemensam stat – hade den jugoslaviska partisanrörelsen mycket svårt att göra sig gällande i Kosovo. Den bestod huvudsakligen av serber och montenegriner, och det fåtal albanska kommunister som deltog i partisankriget väntade sig att området skulle förenas med Albanien inom ramen för en Balkanfederation.

Kosovo efter 1945

Under de första decennierna efter kriget styrdes Kosovo med mycket hård hand mer eller mindre direkt från Belgrad. Det serbokroatiska språket dominerade i alla offentliga sammanhang, och albanerna var starkt underrepresenterade i näringslivet och den statliga administrationen. De var inte heller företrädare i partiapparaten enligt sin andel av befolkningen och var endast symboliskt närvarande på federal nivå.

Relationerna mellan albaner och serber försämrades allvarligt när myndigheterna 1956 började samla in vapen för vilka innehavarna saknade tillstånd. Aktionen genomfördes med synnerligen bryska metoder. Det förekom misshandel och övergrepp, till och med dödsfall.

Läget i Kosovo förändrades märkbart efter Aleksandar Rankovics avgång i juli 1966, när det politiska inflytandet i Jugoslavien övergick till reformpolitiker som samtidigt betonade delstaternas självständighet.

I den nya situationen krävde ledande albanska politiker och intellektuella en omdefinition av Kosovos status och insisterade på att provinsen borde ha ställning som republik. Den 27 november 1968 utbröt i Pristina och andra städer våldsamma studentdemonstrationer med krav på ekonomiska förbättringar och utvidgade nationella rättigheter, samt ett eget universitet.

Våren 1969 antogs en serie tillägg till den jugoslaviska konstitutionen som innebar att de autonoma områdena blev representerade i federala organ enligt samma principer som de socialistiska republikerna. Samtidigt ändrades provinsens namn från Kosovo-Metohija till Kosovo, vilket underströk områdets albanska karaktär, i synner-

FÖRBUNDSREPUBLIKEN JUGOSLAVIEN

het om man använde beteckningen *Kosova*. En annan viktig förändring var att den albanska folkgruppens namn i officiella sammanhang ändrades från *siptari* (shiptarer) till *albanci* (albaner). Benämningen Siptar utgår i och för sig från det albanska *shqiptar* (alban), men på serbokroatiska hade ordet med tiden fått en negativ klang.

I och med förändringarna 1969, utgjorde de autonoma områdena direkta beståndsdelar av den jugoslaviska federationen snarare än underordnade enheter inom republiken Serbien, vilket innebar en radikal omläggning av politik och vardagsliv i Kosovo-provinsen. Från och med nu börjar albanernas övertagande av partiorganisation, förvaltning och politiska institutioner. En dramatisk albaniseringsprocess påbörjas som kommer till uttryck på samhällslivets alla områden.

Förändringarna blev särskilt märkbara på det kulturella planet. Albanskan fick i praktiken ställning som första språk, och skolundervisning på olika nivåer utvecklades mycket snabbt. I Pristina inrättades 1969/70 ett universitet, där albanska studenter kom att dominera, och som snart blev Jugoslaviens tredje i storleksordning. Vidare påbörjade den nyinrättade vetenskapsakademien i Kosovo (1977) ett intensivt studium av den albanska historien, språket och folkkulturen. Man utgav skönlitteratur och vetenskapliga tidskrifter på albanska, men även en albansk masskultur upplevde via TV, radio och populärpress en snabb blomstring.

Samtidigt fortsatte Kosovo att vara ett i hög grad segregerat samhälle, och det förekom knappast giftermål mellan albaner och serber. Benägenheten till blandäktenskap var mindre bland albanerna än i övriga jugoslaviska folkgrupper, och i den mån man gifte sig utanför den egna gruppen skedde det främst med personer som hade en muslimsk bakgrund, d.v.s. turkar, makedonsk- eller serbokroatisktalande muslimer.

Sociala och etniska spänningar

Även om Kosovoprovinsen, av hänsyn till serberna, rent formellt inte blev en republik kan sjuttioalets Kosovo i allt väsentligt beskrivas som en albansk statsbildning inom Jugoslaviens gränser. Vad som enligt konstitutionen 1974 skilde de autonoma provinserna från de socialistiska republikerna var egentligen enbart det faktum att de inte hade formell rätt att utträda ur den jugoslaviska federationen. På sitt sätt var det en för titoismens typisk kompromiss som inte tillfredsställde någon av parterna.

Den serbiska och montenegrinska minoriteten befann sig i ett läge som skulle kunna jämföras med situationen för de engelsktalande i Quebec. Från att tidigare ha haft en helt dominerande ställning inom det politiska och ekonomiska livet, och levt i en

situation där serbokroatiskan hade högre status än albanska, fick de finna sig i att den kulturella miljön och vardagslivet drastiskt förändrades och omdefinierades.

Ett stort antal serber och montenegriner valde i den situationen att lämna provinsen, en process som började på allvar vid mitten av sextioalet och fortsatte efter händelserna 1981. Man räknar med att 200.000 serber lämnat provinsen sedan 1960-talet, varav 50.000 efter 1981.

Orsaken till den serbiska utvandringen hörde till de stora tvistefrågorna i jugoslavisk politik efter 1981. Själva hävdade serberna att de tvingats flytta på grund av trakasserier och systematiska förföljelser, medan albanerna i stället betraktade socioekonomiska faktorer som avgörande. Båda sidor hade i viss mening rätt. Det fanns tillräckliga skäl av ekonomisk natur, samtidigt som relationerna mellan albaner och serber säkerligen spelade en viktig roll för benägenheten att utvandra. Serberna fick allt svårare att göra sig gällande på en arbetsmarknad där det krävdes tvåspråkighet, eftersom de i regel saknade kunskaper i albanska. De upplevde vidare den nya albanska medvetenheten som ett hot och såg ingen framtid för sig och sina barn i en kompakt albansk omgivning.

I synnerhet ökade den albanska dominansen i städerna mycket snabbt, och här blev det särskilt tydligt att man levde i ett samhälle med albansk majoritet. På tjugo år sjönk serbernas andel av Pristinas befolkning från 38 till 19 procent, medan albanernas andel ökade från 49 till 70 procent. Nästan lika genomgripande förändringar ägde rum i Prizren, Pec, Mitrovica, Urosevac och Gnjilane.

Efter oroligheterna 1981 blev den serbiska minoritetens situation förstasidesstoff i de serbiska tidningarna. Man målade upp en bild av hur serberna i Kosovo levde i total rättslöshet, utsatta för omgivningens hot och myndigheternas bristande förmåga eller vilja att ta sig an deras sak. Den serbiska allmänheten upprördes av ett antal spektakulära händelser – mord, våldtäkter, grov skadegörelse – och särskild vrede väckte de fall där präster och nunnor utsattes för fysiskt våld, eller där kyrkogårdar och kulturminnesmärken vandaliserades. Sådant inträffade emellertid knappast dagligen, och det var en våldsamt överdrift att påstå att Kosovoserberna var utsatta för folkmord. Av större betydelse för känslan av osäkerhet var de trakasserier som kunde förekomma i vardagslivet, i affärer och på arbetsplatser, på gatan och ute i byarna. Detta bekräftas också av undersökningar som genomförts bland emigranter från Kosovo.

Den lokala förvaltningen och rättsväsendet i Kosovo förefaller inte ha gjort särskilt mycket för att ställa dem som på olika sätt trakasserade den icke-albanska befolkningen

FÖRBUNDSREPUBLICEN JUGOSLAVIEN

till svars. Det finns även exempel på hur myndigheterna själva varit inblandade i oegentligheter. Det bör dock understrykas att denna typ av myndighetsmissbruk och korrupktion ingalunda var något unikt för Kosovo. Sådant förekom allmänt, särskilt i Jugoslaviens södra delar. Problemen fick emellertid mycket långtgående följder i en mångnationell omgivning.

Under våren 1981 utbröt allvarliga oroligheter som utvecklades till ett allmänt uppror. Det som började som en social protest bland studenterna i Pristina, och i hög grad riktades mot den inhemska politikerklassen, fick snart en nationell karaktär, sammanfattad i parollen »Kosovo – republik«. Detta var den svåraste konflikten under efterkrigstiden, och myndigheterna kom till rätta med läget först efter insatser av polis och militär från övriga Jugoslavien. Enligt officiella uppgifter dödades nio personer, enligt albanska källor mångdubbelt fler.

Det visade sig snart att kommunistpartiet hade mycket svårt att hantera krisen i Kosovo. Samtidigt som man ville undvika att förvärra spänningarna mellan albaner och serber, använde man sig av utrensningar och repressiva metoder mot vad man ansåg vara en sedan länge förberedd kontrarevolution.

Bland serberna och montenegrinerna i Kosovo spred sig samtidigt känslan av att vara övergivna och rättslösa. Dessa stämningar växte under 1985 och 1986 till en proteströrelse som utgjorde ett hot även mot regimen i Belgrad och det socialistiska systemet. Grupper av serber från Kosovo begav sig flera gånger till huvudstaden, där man försökte lägga fram sin sak inför ledande politiker.

Öppen konflikt

Kosovofrågan mobiliserade på kort tid stora delar av den serbiska allmänheten och blev den viktigaste orsaken till den nationalism som kom att dominera det serbiska samhället under slutet av åttiotalet. I november 1988 lyckades Serbien, med det jugoslaviska kommunistpartiets goda minne, avsätta Kosovoledarna Kaqusa Jashari och Azem Vllasi. Detta ledde till demonstrationer i Pristina med över 100.000 deltagare. Oron fortsatte med strejker i Trepçagruvan och svåra oroligheter i mars 1989, då 24 människor förlorade livet. Ordningen kunde upprätthållas endast med hjälp av den jugoslaviska folkarmén och undantagstillstånd. Azem Vllasi utpekades som ansvarig och arresterades tillsammans med ytterligare ett antal politiker och näringslivsledare. De anklagades för brott mot statens säkerhet, men rättegången avbröts i april 1990 och de åtalade släpptes i brist på bevis.

FÖRBUNDSREPubLIKEN JUGOSLAVIEN

Den nya serbiska konstitutionen, som upphävde Kosovos långtgående politiska autonomi och återinförde provinsens tidigare namn Kosovo och Metohija, trädde i kraft den 28 september 1990. De albanska protesterna var massiva. Den 2 juli, när man i Serbien genomförde en folkomröstning om den nya författningen, hade den albanska majoriteten i Kosovos parlament förklarat området som en oberoende jugoslavisk republik. Detta ledde den 5 juli till parlamentets upplösning och regeringens avgång. Protesterna i de kosovoalbanska massmedia var omfattande och i augusti stängdes den dagliga tidningen *Rilindja*, liksom radio och TV. När de serbiska myndigheterna krävde en lojalitetsförklaring av alla statligt anställda vägrade de allra flesta albaner att skriva på, vilket blev inledningen till massavskedanden inom polisen, statsförvaltningen, näringslivet, hälsovården och utbildningsväsendet. Resultatet blev en nästan hundra procentig albansk bojkott av samhällsinstitutionerna och en så gott som fullständigt genomförd segregation.

Den 7 september 1990 sammanträdde de 111 albanska parlamentsledamöterna i staden Kacanik och antog en konstitution för Republiken Kosova, som därmed lämnade Serbien och den jugoslaviska federationen. Av det skälet bojkottade albanerna de serbiska parlaments- och presidentvalen i december 1990.

Ett år senare, den 26 september 1991 lyckades man genomföra en folkomröstning som syftade till Kosovos fullständiga oberoende. I oktober förklarade man sig som suverän stat och tillsatte en provisorisk regering. I maj 1992 visade albanerna återigen sin styrka genom att anordna både parlaments- och presidentval. LDK (Kosovas demokratiska allians) vann en mycket klar majoritet – och dess ledare dr Ibrahim Rugova fick 99 procent av rösterna i presidentvalet.

Sedan den serbisk-amerikanske affärsmannen Milan Panic blivit premiärminister och författaren Dobrica Cosic president i Förbundsrepubliken Jugoslavien inleddes förhandlingar, som dock blev resultatlösa. Detsamma gällde de kontakter som senare togs mellan albanska politiker och den demokratiska oppositionen i Belgrad.

Vad som hänt i Kosovo är att det sedan 1990 har uppstått två parallella samhällen. Serberna kan med hjälp av stora polisstyrkor visserligen på ytan kontrollera Kosovo-Metohija, men i realiteten har det vuxit fram ett självständigt Kosova, som organiserat en egen statlig och kommunal förvaltning, politiska institutioner, massmedia, hälso- och socialvård, samt ett eget utbildningssystem från grundskola till universitet. Framförallt har man byggt upp en egen ekonomi. Medan serberna styr de stora konkursfärdiga samhällsägda företagen är det privata näringslivet så gott som helt under albansk

FÖRBUNDSREPUBLIKEN JUGOSLAVIEN

kontroll. De albanska småföretagarna, liksom albanska gästarbetare och utvandrare svarar för befolkningens försörjning och betalar skatt till Republiken Kosova.

Priset för det albanska motståndet är dock högt. I försöken att kontrollera Kosovo har de serbiska säkerhetsstyrkorna gjort sig skyldiga till allvarliga brott mot de mänskliga rättigheterna. Sedan 1992 pågår i stor skala jakten på illegala vapen i de albanska byarna. Flera tusen familjer har drabbats av räderna som ofta genomförs mycket brutalt. Människor utsätts för skymfande behandling och misshandlas ibland svårt. Polisvåld förekommer även i andra sammanhang och det finns också rapporter om tortyr. 1993 dog femton personer, 1994 sju och 1995 förlorade nio personer livet. De har antingen skjutits ned eller dött efter misshandel på polisstationerna.

1994 dömdes 100 personer för brott mot statens säkerhet, och i november 1994 arresterades 200 f.d. poliser anklagade för att organisera illegala polis- och försvarsstyrkor. Hittills har 101 albanska poliser dömts till långa fängelsestraff.

Rugova och hans parti har konsekvent fört en ickevåldslinje och främst strävat efter att internationalisera konflikten. Idag förordar man en konfederation med Albanien och kan inte godta den delning av Kosovo som vissa serbiska intellektuella föreslagit. USA och Västeuropa har dock hittills vägrat stödja kraven på självständighet.

Samtidigt finns det allt tydligare tecken på oenighet bland Kosovalbanerna. Oppositionen kritiserar LDK för att ha skapat ett enpartisystem, och Rugovas politik har ifrågasatts av både mer militanta och kompromissvilliga grupperingar.

Under den allra senaste tiden har en viss öppning skett i kontakterna mellan serber och albaner. I juni 1995 möttes viceordföranden i LDK, Fehmi Agani, och det serbiska regeringspartiets viceordförande Goran Percevic i Belgrad för samtal. Inga konkreta resultat uppnåddes, men båda parter var beredda att fortsätta diskussionerna.

Sandzjak

Sandzjak (ungefär »provins« på turkiska) ockuperades 1878 av Österrike-Ungern. När dubbelmonarkin annekterade Bosnien-Hercegovina 1908 återlämnade man området till Turkiet, och efter Balkankrigen 1912–13 delades Sandzjak mellan Montenegro och Serbien.

Cirka hälften av de 440.000 invånarna är serbokroatisktalande muslimer, men på samma sätt som i Kosovo har det p.g.a. serbisk utflyttning och en stark folkökning bland muslimerna skett stora förändringar under efterkrigstiden. Ännu 1961 uppgick befolkningen till ungefär lika stora delar serber, montenegriner och muslimer.

Befolkningen i Sandzjak mobiliserades etniskt och politiskt i takt med utvecklingen i Bosnien och Kosovo. De flesta muslimer är anhängare av SDA, Demokratiska aktionspartiet, samma parti som dominerar bland muslimerna i Bosnien. Det har också ägt rum en invandring till Bosnien från Sandzjakområdet, och muslimerna från Sandzjak anses allmänt vara mer religiösa och tillhöra den militanta falangen inom SDA. Den 25–27 oktober 1991 anordnade det Muslimska nationalrådet (i vilket SDA ingår) en folkomröstning där en stor majoritet krävde politisk autonomi för Sandzjak. I november 1991 bildade Nationalrådet en skuggregering och SDA:s ledare Sulejman Ugljanin argumenterade mycket skickligt för att muslimerna då inte krävde något annat än serberna i Kroatien och Bosnien, nämligen självstyre. I folkomröstningen ställdes också frågan om ett autonomt Sandzjak kunde integreras med »en suverän republik«, och ytterst torde målet vara att på ett eller annat sätt gå samman med muslimerna i Bosnien.

För serberna är det svårt att acceptera muslimsk politisk autonomi och allra minst utträde ur Serbien. I så fall skulle Serbien skäras av från Montenegro och sakna tillträde till havet. Framförallt skulle ett område, som likt Kosovo ligger i hjärtat av den medeltida serbiska staten och rikt på kulturella och religiösa minnesmärken, gå förlorat.

Under 1989 började den serbiska pressen skriva om hur relationerna mellan folkgrupperna i Sandzjak hade försämrats, och ibland talades om ett »andra Kosovo«. Man beskrev t.ex. hur serberna hade tvingats lämna området p.g.a. diskriminering i arbetslivet och trakasserier från muslimernas sida. Enligt officiell statistik var emellertid de båda folkgrupperna företrädare i förvaltning och näringsliv i stort sett enligt sin andel av befolkningen.

Sedan kriget i Bosnien bröt ut har serbiska nationalisterna och paramilitära grupper av olika slag bidragit till att spänningarna har skärpts i ett område som tidigare ändå var relativt lugnt. De som ligger bakom trakasserier av flyktingar från Bosnien eller de bofasta muslimerna kommer enligt uppgift oftast utifrån och den serbiska lokalbefolkningen är maktlös.

I den del av Sandzjak som tillhör Montenegro försämrades läget allvarligt under juli och augusti 1992, då olika cetnikgrupper gjorde uppror mot myndigheterna och terroriserade befolkningen i staden Plevlja (med cirka 18 % muslimer).

Många bedömare talar om Sandzjak som en potentiell oroshärd och om faran av att kriget i så fall sprider sig till Kosovo och Makedonien. Andra menar att riskerna är

överdrivna, och att relationerna mellan den serbiska och muslimska lokalbefolkningen är stabila.

Den muslimske ledaren Ugljanin befinner sig för närvarande i exil i Turkiet, och under hans frånvaro har partiet splittrats. Den falang som stöder den nuvarande ledaren, Rasim Ljajic, är av allt att döma beredd till samarbete med de serbiska myndigheterna.

Montenegro

Montenegro (*Crna Gora*, svarta berget) ligger i sydvästra delen av Förbundsrepubliken Jugoslavien. Landet, som utgjorde den minsta delrepubliken i det forna Jugoslavien, har en yta av 13.812 kvadratkilometer och gränsar i norr till Kroatien, i öster till Serbien och Kosovo, i nordväst till Bosnien och Hercegovina, samt i söder till Albanien. Montenegro är mestadels bergigt, med låglänt slättland vid Kotorbukten och kring Skadarsjön. Befolkningen uppgick 1991 till 615.267 personer, av vilka 61,9 procent var montenegriner, 14,6 procent muslimer, 9,3 procent serber, 6,6 procent albaner, och 4,2 procent jugoslaver. I huvudstaden, Podgorica (Titograd), lever drygt 96.000 personer.

Montenegrinerna tillhör den serbiska ortodoxa kyrkan och använder det kyrilliska alfabetet. De talar emellertid, liksom serberna i Bosnien och Kroatien, den ijekaviska dialekten av serbokroatiska.

Montenegrinerna har samma kulturella bakgrund som serberna, men skillnader i kulturmönster och historiska erfarenheter bidrog till uppkomsten av en distinkt montenegrinsk identitet. Det är dock omtvistat om denna identitet skall betraktas som helt skild från den serbiska, och de flesta montenegriner torde uppfatta sig även som serber. Detta kommer till uttryck i distinktionen mellan *srbi* som betecknar serber i allmänhet och *srbijanci*, som är benämningen på de serber som lever i centrala Serbien. I det perspektivet är *crnogorci* (montenegriner), liksom *precani* (serberna i Vojvodina) regionala varianter av den serbiska folkgruppen. Närheten mellan montenegriner och serber framgår för övrigt av att den relativt stora andelen blandäktenskap nästan uteslutande beror på giftermål med serber.

I Montenegro uppkom under 1000-talet den första serbiska statsbildningen, *Zeta*. Området förenades vid slutet av 1100-talet med *Raska* i en gemensam serbisk stat. Under den osmanska tiden lyckades montenegrinerna trots ständiga angrepp från turkarnas sida behålla sin självständighet, även om vissa områden var besatta och delar av befolkningen övergick till islam. Den patriarkaliska kultur som präglade sydslaverna

under den turkiska tiden fick i Montenegro sitt idealtypiska uttryck. Samhället byggde på lojaliteten till storfamiljer och klaner, som ännu inte spelat ut sin roll. De episka sångernas världsuppfattning, kulturen av ära och tapperhet sammanfattad i begreppet *cojstvo*, präglade också i högre grad montenegrinerna än andra serber. Det finns för övrigt påtagliga likheter mellan montenegrinernas och de albanska grannarnas livsstil och attityder. Det är ingen tillfällighet att blodshämnden som social företeelse dröjde sig kvar just hos dessa folkgrupper.

Ett annat särdrag är den ortodoxa kyrkans förhållandevis svaga ställning. Enligt folkräkningen 1953 var andelen ateister långt större i Montenegro än i Serbien eller Makedonien. Montenegrinerna var också i avsevärt högre grad än andra jugoslaviska folk medlemmar i kommunistpartiet.

Från 1516 fram till 1851 var Montenegro en teokrati, styrd av ortodoxa biskopar. Från 1696 gick biskopsvärdigheten i arv inom släkten Njegos. Den mest kände i raden av biskopar/furstar, Petar Petrovic II Njegos (1813–51), är en av förgrundsgestalterna i sydslavernas historia och anses som den serbiska litteraturens främsta diktare. Hans mest kända verk, *Bergskransen*, som handlar om kampen mot turkarna och islam har blivit serbernas nationalepos.

Sedan Peter den stores tid hade Montenegro nära förbindelser med Ryssland. Landets oberoende erkändes av stormakterna 1796, samt 1799 av turkarna, vilka dessutom förklarade att Montenegro aldrig utgjort en del av Osmanska imperiet. Under diktarfursten Njegos regering (1830–51) påbörjas en modernisering och europeisering av det montenegrinska samhället. 1852 skiljs den världsliga makten från den religiösa och Montenegro blir under Danilo II ett ärftligt furstendöme. 1860 övertas makten av fursten Nikola som skulle regera fram till 1918. Vid Berlinkongressen 1878 blir Montenegro en suverän stat, och 1910 utropas landet till kungadöme.

Liksom för Serbien var under 1800-talet det allt överskuggande politiska målet att befria de »serbiska länderna«, och Montenegro deltog både i Balkankrigen 1912–13 och första världskriget som Serbiens allierade. När Jugoslavien bildades 1918 upphörde Montenegros självständighet, och kungamakten gick till den serbiska Karadjordjevic-dynastin.

Uppgåendet i Jugoslavien var emellertid inte oproblematiskt och under mellankrigstiden förekom ständiga konflikter mellan dem som förespråkade montenegrinsk självständighet, och dem som betonade det gemensamma serbiska kulturarvet.

Under andra världskriget ockuperades Montenegro av Italien och sedermera Tysk-

land. Den kommunistiska partisanrörelsen hade stort inflytande, men även deras motståndare, de kungatrogna cetnikerna var starka, och kriget i Montenegro blev blodigt och grymt.

Under den socialistiska perioden var Montenegro en av Jugoslaviens sex delrepubliker och hade trots sin litenhet ett reellt politiskt inflytande. Överhuvudtaget har montenegrinerna varit kraftigt överrepresenterade i den jugoslaviska och serbiska eliten. Många framstående politiker, militärer, författare och andra kulturpersonligheter har varit montenegriner eller haft montenegrinskt ursprung. Kända exempel är dissidenten och författaren Milovan Djilas, en av Titos närmaste medarbetare, samt Förbundsrepubliken Jugoslaviens nuvarande president Slobodan Milosevic.

Montenegro var ett av det socialistiska Jugoslaviens fyra officiella u-länder och beroende av ekonomiskt bistånd från federationen. En av de största inkomstkällorna under den jugoslaviska tiden var turismen, och i slutet av åttiotalet fanns planer på att göra Montenegro till en »ekologisk stat«.

Sedan Slobodan Milosevic konsoliderat sin maktställning var ett av de primära målen att knyta Montenegro fastare till Serbien, och när den »antibyråkratiska revolutionen« tog fart bland serberna steg spänningen i Montenegro. Efter ett misslyckat försök i oktober 1988 lyckades man störta den montenegrinska stats- och partiledningen den 29 december samma år. Detta, liksom motsvarande händelser i Vojvodina och Kosovo gav Serbien fyra röster i statspresidiet – mot tidigare en – och förändrade därmed radikalt maktbalansen i Jugoslavien.

På samma sätt som i Serbien ombildades kommunistpartiet och fick under namnet Socialisternas demokratiska parti (DPS) majoritet i de första fria valen i december 1990. Samtidigt utsågs Miomir Bulatovic till Montenegros president. Till skillnad från de f.d. kommunisterna i Serbien har DPS lyckats behålla sin parlamentariska majoritet. Idag har regeringspartiet 43 av parlamentets 89 mandat. Övriga mandat innehas av: SRS, Serbiska radikala partiet (16), Folkpartiet (14), Liberala partiet (12), Socialdemokraterna (4).

Den 28 september 1992 bildade Montenegro tillsammans med Serbien Förbundsrepubliken Jugoslavien. Förhållandet mellan de båda delrepublikerna har dock inte varit problemfritt, och Montenegro har hela tiden manifesterat en tydlig strävan att slå vakt om sitt oberoende. Under förhandlingarna om Jugoslaviens framtid 1991 accepterade landet EG:s fredsförslag, som förkastats av Serbien. Montenegro förklarade sig även självständigt i oktober 1991, och parlamentet antog tillägg till konstitutionen som i

princip skulle möjliggöra ett erkännande från EG:s sida. Man har också kraftigt motsatt sig alla eventuella åtgärder som skulle inskränka Montenegros status som jämbördig partner i federationen. Det väckte stor irritation när Serbien 1992 besatte både premiärminister- och presidentposten i federationen, trots ingångna avtal.

1993 försämrades relationerna, och de båda republikerna införde olika slags handels hinder. Serbien upphörde med leveranser av mat, och Montenegro svarade med att sluta skicka viktiga råvaror till den serbiska industrin. Montenegro har vidare agerat självständigt inom utrikespolitiken, både i förhållande till FN och till grannländerna Albanien och Makedonien. Den montenegrinska regeringen har även försökt förbättra relationerna med Italien och minska spänningarna vid gränsen mot Kroatien.

Framför allt kan man iaktta ett ökande missnöje med kriget. Montenegrinerna upptäckte för sent att de ensamma fick ta ansvaret för attackerna mot Dubrovnik och den förödelse och plundring av södra Dalmatien som montenegrinska reservister gjorde sig skyldiga till. Efter fyradagarskriget i Krajina i början av augusti 1995 förklarade den montenegrinske premiärministern Djukanovic att katastrofen aldrig skulle inträffat om man hade lyssnat till Montenegros synpunkter.

Litteratur

För en översikt av Serbiens moderna historia, jfr Michael B. Petrovich, *A History of Modern Serbia* (New York & London 1976). Standardverket om den äldre historien är fortfarande Constantin Jirecek, *Geschichte der Serben 1–2* (Gotha 1911–1918). För en nyare framställning se Sima Cirkovic, *La Serbie au Moyen Age* (Saint Leger-Vauban 1992).

Nationsbildning och nationella ideologier behandlas i Wolf Dietrich Behschnitt, *Nationalismus bei Serben und Kroaten 1830–1914* (München 1980) samt Ivo Banac, *The National Question in Yugoslavia. Origins, History, Politics* (Ithaca & London 1984). David Mac Kenzies *Ilija Garasanin: Balkan Bismarck* (Boulder 1985), diskuterar i detalj den inflytelserike politikern Garasanins nationella program.

Den ortodoxa kyrkans betydelse för nationsbildningsprocessen tas upp i Emanuel Turczynski, *Konfession und Nation: Zur Frühgeschichte der serbischen und rumänischen Nationsbildung* (Düsseldorf 1976).

Standardverket om andra världskriget är Jozo Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia 1941–1945. The Chetniks* (Stanford 1975). Efterkrigstidens sociala förändringsprocesser analyseras i Joel M. Halpern, *A Serbian Village* (New York 1958), Andrei Simic, *The Peasant Urbanites: A Study of Rural-Urban Mobility in Serbia* (New York & London 1973), Sharon Zukin, *Beyond Marx and Tito. Theory and Practice in Yugoslav Socialism* (London & New York 1975).

Religiösa förhållanden behandlas i Stella Alexander, *Church and State in Yugoslavia since*

FÖRBUNDSREPUBLICEN JUGOSLAVIEN

1945 (Cambridge 1979) samt Paul Mojsez, *Yugoslavian Inferno: Ethnoreligious Warfare in the Balkans* (New York 1994).

För en god översikt av orsakerna till Jugoslaviens sönderfall se Lenard J. Cohen, *Broken Bonds. The Disintegration of Yugoslavia* (Boulder, San Francisco and Oxford, 1993). Vladimir Gligorov diskuterar i *Why do countries break up? The case of Yugoslavia* (Uppsala 1994), på ett mer principiellt plan de ekonomiska och politiska faktorer som ledde till upplösningen, medan Susan L Woodward i *Balkan Tragedy. Chaos and Dissolution after the Cold War* (Washington 1995), ger både en detaljerad genomgång av händelseförloppet och en teoretiskt grundad analys. I *Der ruhelose Balkan. Die Konfliktregionen Südosteuropas*, utg. av Michael W. Weithman (München 1993) diskuteras minoritetsproblem i bl.a. Vojvodina och Sandzjak. Misha Glennys *The Fall of Yugoslavia. The Third Balkan War* (London 1994), har blivit klassisk och är en av de bästa böckerna i den omfattande journalistiska litteraturen. Nyligen utkom i anslutning till BBC:s uppmärksammade TV-serie Laura Silbers och Alan Littles *The Death of Yugoslavia* (London 1995), som ger en mycket klar och läsvärd framställning av konflikterna och kriget, med tonvikt på de jugoslaviska politikernas agerande. För arbeten på svenska om Jugoslaviens upplösning se Sören Sommelius, *Sista resan till Jugoslavien* (Stockholm 1992) och Örjan Sturesjö, *Jugoslavien – Konflikt utan slut*, Världspolitikens dagsfrågor (Stockholm 1992).

Beträffande massmedia och deras roll för etnisk mobilisering jfr Sören Sommelius, *Mediernas krig i det forna Jugoslavien* (Stockholm 1993) samt Mark Thompson, *Forging war. The media in Serbia, Croatia and Bosnia-Hercegovina* (London 1994).

Utvecklingen i Kosovo behandlas i: Kjell Magnusson, *Nationalitetsproblem i Jugoslavien. Krisen i Kosovo* (Uppsala 1981), Jens Reuter, *Die Albaner in Jugoslawien* (München 1982), Örjan Sturesjö, *Kosovo – ett jugoslaviskt dilemma*, Världspolitikens dagsfrågor (Stockholm 1990), Michel Roux, *Les Albanais en Yougoslavie* (Paris 1992), Sören Sommelius, *Kosova utan stjärna* (Stockholm 1993), *Kosovos albaner*, SIV (Norrköping 1993).

I antologin *Serbia between the Past and the Future*, Institute of Social Sciences (Belgrad 1995) diskuterar serbiska samhällsvetare ekonomiska, sociala, politiska och kulturella aspekter av den senaste utvecklingen, liksom Serbiens framtidsutsikter.

Balkan

Folk och länder i krig och fred

REDIGERAD AV

Ingvar Svanberg & Ingmar Söhrman

ARENA

© Bokförlaget Arena och respektive författare 1996

Omslagsbild: Ingmar Söhrman

Karta: Jon Hogdal

Tryckt hos Smegraf, Smedjebacken 1996

ISBN 91 7843 106 9

Innehåll

Förord · 7

Ingvar Svanberg & Ingmar Söhrman Balkan i fantasi och verklighet · 11

Karel Durman Stormakterna på Balkan · 17

Ingmar Söhrman Språken på Balkan · 33

Margareta Attius Sohlman Religioner och religiösa strömningar · 51

Ingvar Svanberg & Barna Zsigmond Etniska minoriteter · 62

Örjan Sjöberg Albanien · 80

Samuel Edquist Bosnien och Hercegovina · 100

Roger Gyllin Bulgarien · 129

Kjell Magnusson Förbundsrepubliken Jugoslavien · 148

Kenneth Nyström Grekland · 187

Kjell Magnusson Jugoslavien 1918–1990 · 205

Kerstin Nyström Kroatien · 219

Sven Gustavsson Republiken Makedonien · 238

Ingmar Söhrman Rumänien · 256

Svein Mønnesland Slovenien · 286

Författarna · 307